

**T.C.
ISPARTA UYGULAMALI BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**RİZE İLİNDE ÇAY İŞLETMELERİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE
PAZARLAMA SORUNLARI**

İlayda ÖZGÜMÜŞ

**Danışman
Prof. Dr. Bahri KARLI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
ISPARTA - 2019**



©2019 [İlayda ÖZGÜMÜŞ]

TEZ ONAYI

İlayda ÖZGÜMÜŞ tarafından hazırlanan "Rize İlinde Çay İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Pazarlama Sorunları" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak başarı ile savunulmuştur.

Danışman

Prof. Dr. Bahri KARLI

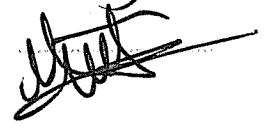
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi



Jüri Üyesi

Prof. Dr. Mevlüt GÜL

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi



Jüri Üyesi

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

Akdeniz Üniversitesi



Enstitü Müdürü

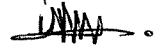
Prof. Dr. Yusuf UÇAR

.....

TAAHHÜTNAME

Bu tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını ve kullanılan tüm literatür bilgilerinin referans gösterilerek tezde yer aldığını beyan ederim.

İlayda ÖZGÜMÜŞ



İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇİNDEKİLER.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vi
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
1. GİRİŞ.....	1
2. KAYNAK ÖZETLERİ.....	3
3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ÇAY PİYASASI.....	6
3.1. Dünyada Çay Üretimi, Üretim alanı ve Verimi.....	6
3.1.1. Dünya çay üretim alanı.....	6
3.1.2. Dünya çay üretim miktarı.....	7
3.1.3. Dünyada çay verimi.....	8
3.1.4. Türkiye'de çay üreticisi iller.....	8
3.1.5. Rize ilinde çay üretimi gelişimi.....	9
3.1.6. Dünya çay ihracatı.....	10
3.1.7. Dünya çay ithalatı.....	12
4. MATERYAL VE YÖNTEM.....	14
4.1. Materyal.....	14
4.2. Yöntem.....	14
4.2.1. Örnek işletme sayısının belirlenmesinde kullanılan yöntem.....	14
4.2.2. Verilerin analizinde kullanılan yöntem.....	15
5. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA.....	18
5.1. Çay Üretimi Yapan İşletmelerin Genel Özellikleri.....	18
5.1.1. İşletmecilerin eğitim durumu.....	18
5.1.2. İşletmecilerin yaşı, ortalama aile üye sayısı, çay yetiştiriciliğindeki deneyimi.....	19
5.1.3. İşletmecilerin tarımsal kuruluşları ziyaret etme sıklığı.....	20
5.1.4. İşletmecilerin kooperatife üye olma durumları.....	21
5.1.5. İşletmecilerin meslek grupları.....	22
5.1.6. İşletmecilerin gübreyi temin etme yeri.....	23
5.1.7. İşletmecilerin gübreyi seçerken dikkat ettiği unsurlar.....	24
5.2. İşletme İle İlgili Bilgiler.....	25
5.2.1. İşletmelerin arazi kullanım durumu.....	25
5.2.2. İşletmelerde hayvancılık durumu.....	27
5.2.3. İşletmelerde nüfus yapısı.....	27
5.2.4. İşletmelerde alet-makine varlığı.....	28
5.3. İşletmelerde Çay Yetiştiriciliğinin Teknik Yapısı.....	29
5.3.1. İşletmelerde çay bahçelerinin toprak bakımı.....	29
5.3.2. İşletmelerin kelebek ile biyolojik mücadele etme durumu.....	30
5.3.3. İşletmelerin çay üretiminde gübre kullanımı.....	30
5.3.4. Çay üretimi yapan işletmelerde pazarlama yapısı.....	32
5.3.5. İşletmecilerin alıcıyı öncelikli tercih etme nedeni.....	33
5.3.6. İşletmelerin pazarlamada sorun yaşama durumu.....	33
5.3.7. İşletmelerin çay satış durumu.....	35

5.3.8. İşletmecilerin işçi ücreti tutumları.....	36
5.3.9. İşletmecilerin çay alım ücreti tutumları.....	37
5.3.10. İşletmelerin satış döneminde pazar fiyatını öğrenme durumu	38
5.3.11. İşletmelerin hasatta yaşadığı sorunlar	38
5.3.12. İşletmelerde dekara çay verimi	39
5.4. İşletmelerde Çay Maliyeti ve Karlılığı	40
5.4.1. Çay üretiminde maliyet	40
5.4.2. Çay üretiminde karlılık	45
6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	46
KAYNAKLAR	51
EKLER.....	54
EK A. Haritalar	55
ÖZGEÇMİŞ.....	56



ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

RİZE İLİNDE ÇAY İŞLETMELERİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE PAZARLAMA SORUNLARI

İlayda ÖZGÜMÜŞ

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Bahri KARLI

Rize ilinde çay üretimi yapan işletmeleri (Türkiye çay üretiminin %68.18) hedef kitle alan bu çalışmanın amacı; çay üretiminin ekonomik ve pazarlama yapısını irdelemek, bölgede çayın üretim ve pazarlama sorunlarını ortaya koymak, bölgede çay üretimini geliştirmeye yönelik öneriler geliştirmektir.

Çalışmanın ana materyalini, Rize ili Merkez, Fındıklı, Ardeşen ve Çayeli ilçelerinde çay üretimi yapan işletmelerden anket yöntemi ile elde edilen birincil veriler oluşturmaktadır. Anket uygulanacak örnek sayısının belirlenmesinde tabakalı örnekleme yöntemlerinden Neyman Yöntemi kullanılmıştır. Ana kitleyi temsil edecek örnek üretici sayısı 90 olarak hesaplanmıştır. Çay üretimi yapan işletmelerin genel yapısal özelliklerinin değerlendirilmesinde; çay işletmelerinin parsel büyüklüğü, işletmecilerin yaşı, eğitim durumu, gayri safi üretim değerleri (GSÜD) gibi göstergeler incelenmiştir.

Rize ilinde ortalama çay üretim alanı 8.79 dekar olup, %96.33'ü kendi mülkleridir. Bölgedeki çay üreticilerinin %38.89'u ilkökul, %21.11'i üniversite, %20.00'si ise ortaokul ve lise mezunudur. Çay üreticilerinin ortalama 4.3 kişi olan aile nüfusunun, %53.75'i 15-49 yaş grubunda, %29.20'si 50 yaş ve üstü yaş grubunda yer almaktadır. İşletmeler ortalamasında çay GSÜD 28253.33 TL'dir. Maliyetler belirlenirken Tek Ürün Bütçe Analizi Yöntemi kullanılmıştır. Çay üretimi yapan işletmeler ortalamasında üretim maliyetleri 17223.6 TL'dir. Üretim maliyetlerinin %37.29'unu değişen maliyetler, %62.70'ini sabit masraflar oluşturmaktadır.

Araştırma sahasında ve Türkiye'de çay üretimini artırmak için öneriler ise; üreticilerin bilinçlendirilmesi, üreticilerin kooperatifleştirilmesinin artırılması girdi maliyetlerin düşürülmesidir.

Anahtar Kelimeler: Çay, tek ürün bütçe analizi, kârlılık, üretim maliyeti

2019, 56 Sayfa

ABSTRACT

M.Sc. Thesis

SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE AND MARKETING PROBLEMS OF TEA FARMERS IN RIZE PROVINCE

İlayda ÖZGÜMÜŞ

**Isparta University of Applied Sciences
The Institute of Graduate Education
Department of Agricultural Economics**

Supervisor: Prof. Dr. Bahri KARLI

The aim of this study, which is aimed at farmers producing tea in Rize province (68.18% of Turkey tea production), seeks to examine the economic and marketing structure of tea production, to reveal the production and marketing problems of tea in the region and to develop suggestions for improving tea production in the area.

The main material of the study was obtained from the surveys of the tea producing farmers in the Merkez, Fındıklı, Ardeşen and Çayeli districts of Rize. Neyman method, one of the stratified sampling methods was used for determining the sample size. The representative sample number of producers was calculated as 90. In the evaluation of the general structural characteristics of the farmers who are tea producer, indicators such as parcel size of farmers, age of farmers, education status, GPVs (gross production value) were examined.

The average tea production area in Rize province was 8.79 decares, and 96.33% was their own property. 38.89% of the tea producers in the region were primary school, 21.11% were university and 20.00% were middle and high school graduates. The average number of households of the tea producers was 4.3, of which 53.75% was in the 15-49 age group and 29.20% were in the age group 50 and older. The average GPV of the farmers was 28253.33 TRL. A Single Product Budget Analysis Method was used to determine the costs. Production costs in the average of tea production enterprises were 17223.6 TRL. Variable cost's share was 37.29% and fixed cost's share was 62.70% of the production costs.

Raising awareness of the farmers, increasing the cooperatives, and by lowering the cost of inputs could be suggested to increase tea production in Turkey and in the field of research.

Keywords: Tea, single product budget analysis, profitability, production cost

2019, 56 pages

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında beni yönlendiren, karşılaştığım zorlukları bilgi ve tecrübesi ile aşmamda yardımcı olan değerli Danışman Hocam Prof. Dr. Bahri KARLI' ya ve Prof. Dr. Mevlüt GÜL'e teőekkürlerimi sunarım.

Tezimin her aşamasında beni yalnız bırakmayan ve her konuda destek olan aileme, arkadaşlarıma sonsuz sevgi ve saygılarımı sunarım.

Her konuda benden yardımını esirgemeyen ve çalışmamın her aşamasında bana yardımcı olan Ali Rıza YAZICI' ya teşekkür ederim.

İlayda ÖZGÜMÜŞ
ISPARTA, 2019



ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 3.1. Dünya 2017 yılı çay üretimi içerisinde önemli üretici ülkelerin payı (%).....	7
Şekil 3.2. Türkiye’de 2004-2017 yıllarında çay üretim miktarları değişimi (ton)	10
Şekil 3.3. Rize ilinde 2004–2017 yıllarında çay üretim miktarları değişimi (ton)	10
Şekil 3.4. Önemli çay ihracatçısı ülkelerin 2016 yılı çay ihracat miktarı içindeki payları.....	11
Şekil 3.5. Önemli çay ithalatçısı ülkelerin 2016 yılı dünya çay ithalat miktarı içerisindeki payları.....	13
Şekil 5.1. İşletmecilerin ortalama tarımsal kuruluşları ziyaret etme sıklığı (%)	21
Şekil 5.2. İşletmelerin meslek grupları (%).....	23
Şekil 5.3. Çay pazarlama kanalı	32
Şekil A.1. Rize ili haritası.....	55

ÇİZELGELER DİZİNİ

	Sayfa
Çizelge 3.1. Dünya çay üretim alanları (ha).....	6
Çizelge 3.2. Dünya çay üretimi (ton).....	7
Çizelge 3.3. Dünya çay verimi (ton/ha).....	8
Çizelge 3.4. Türkiye’de çay üreticisi iller (TUİK, 2019).....	9
Çizelge 3.5. Araştırma sahasında çay üretiminde gelişmeler (TUİK, 2019).....	9
Çizelge 3.6. Dünya çay ihracatı (ton).....	11
Çizelge 3.7. Dünya çay ithalatı (ton).....	12
Çizelge 3.8. Örnekleme büyüklüğü.....	15
Çizelge 4.1. Çay üretiminde maliyet unsurları.....	16
Çizelge 5.1. Görüşülen işletmecilerin eğitim düzeyi.....	19
Çizelge 5.2. İşletmecinin yaşı, ortalama aile üye sayısı, çayda deneyim süresi... 20	20
Çizelge 5.3. İşletmecilerin tarımsal kuruluşları ziyaret etme sıklığı.....	21
Çizelge 5.4. İşletmecilerin kooperatife üye olma durumları.....	22
Çizelge 5.5. İşletmecilerin meslek grupları.....	23
Çizelge 5.6. İşletmelerin gübreyi temin etme yeri.....	24
Çizelge 5.7. İşletmelerin gübre seçerken dikkat ettiği unsurlar.....	25
Çizelge 5.8. İşletmelerin ortalama çay bahçesi büyüklüğü.....	25
Çizelge 5.9. İşletmelerin çay arazisi mülkiyet durumu.....	26
Çizelge 5.10. İşletmelerin çay dışındaki tarımsal faaliyet alanı.....	26
Çizelge 5.11. İşletmelerde hayvancılık durumu.....	27
Çizelge 5.12. İşletmelerde nüfus yapısı.....	28
Çizelge 5.13. Çay işletmelerinde malzeme varlığı.....	29
Çizelge 5.14. İşletmelerde toprak bakımı ve yabancı ot temizliği.....	29
Çizelge 5.15. İşletmelerin kelebek ile mücadele etme durumu.....	30
Çizelge 5.16. İşletmenin çiftlik gübresi kullanım durumu.....	31
Çizelge 5.17. İşletmelerin ortalama gübre kullanımı.....	31
Çizelge 5.18. İşletmelerin öncelikli tercihleri (%).....	33
Çizelge 5.19. İşletmelerin alıcıyı tercih etme nedeni.....	33
Çizelge 5.20. İşletmelerin pazarlamada sorun yaşama durumu.....	34
Çizelge 5.21. Pazarlamada sorun yaşayan işletmelerin sorunları.....	35
Çizelge 5.22. İşletmelerin çay satış durumu.....	35
Çizelge 5.23. İşletmelerin işçi ücreti tutumları.....	36
Çizelge 5.24. İstenilen işçi ücreti.....	36
Çizelge 5.25. İşletmecilerin çay alım fiyatı tutumları.....	37
Çizelge 5.26. İşletmelerin istediği çay alım fiyatı.....	37
Çizelge 5.27. İşletmelerin satış döneminde pazar fiyatını öğrenme durumu.....	38
Çizelge 5.28. İşletmelerin hasatta karşılaştığı sorunlar.....	39
Çizelge 5.29. İşletmelerin çay arazi ömrü.....	39
Çizelge 5.30. İşletmelerde dekara çay verimi.....	40
Çizelge 5.31. Çay işletmelerinde değişen maliyetler.....	41
Çizelge 5.32. Çay işletmelerinde sabit maliyetler.....	42
Çizelge 5.33. Çay işletmelerinde üretim maliyetleri.....	43
Çizelge 5.33. Çay işletmelerinde üretim maliyetleri (Devam).....	44
Çizelge 5.34. Çay işletmelerinde kârlılık göstergeleri.....	46

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

da	Dekar (1000 m ²)
DM	Değişen Maliyet
FAO	Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization)
GSÜD	Gayri Safi Üretim Değeri
ha	Hektar (10 000 m ²)
kg	Kilogram
SM	Sabit Maliyet
TUİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TC	Türkiye Cumhuriyeti
ÜM	Üretim Maliyeti



1. GİRİŞ

Çay (*Camellia Sinensis*), çaygiller familyasından (*Theaceae*) nemli bölgelerde yetiştirilen yaprakları içecek üretiminde kullanılan bir tarla bitkisidir (Üstün ve Demirci, 2013). Sanayi bitkisi özelliği gösteren çayın ortalama ömrü 60 yıl civarında olup yaprak dökmeyen bir ağaçtır. Çiçekleri gösterişli yapraklarının koltuğunda 2-3 tanenin yanı sıra tek tek de bulunurlar. Sıcak iklimli bölgelerde yılın her ayı çiçekli olabilen çay bitkisinin Türkiye’de çiçeklenme dönemi ise Ağustos-Aralık ayları arasındadır (Ağca, 2007). Ekolojik koşullar göz önüne alındığında dünyada çay hasadı 9-11 ay sürerken Türkiye’de Mayıs ayında başlayıp ortalama ekim ayına kadar devam etmektedir (Anonim, 2018). Dünyada ilk defa Çin ve Hindistan’da üretilmeye başlanan çayın anavatanı Assam’dır. Assam Hindistan’ın Çin’e bakan iç taraflarıdır (Anonim, 2015b).

Türkiye’de çay yetiştirilmesine ait ilk denemeler Japonya’dan getirilen tohumlarla Bursa ilinde yapılmış fakat iklimsel faktörler nedeniyle başarılı olunamamıştır. Günümüzde ise çay doğu Karadeniz’in kıyı şeridinde yer alan Sarp-Trabzon/Araklı arasında ve 10-35 km kadar iç kesimlerde dar bir alanda üretilmektedir (Seyis, 2018).

Çay; tadı, kokusu, aroması ve sağlık üzerindeki olumlu etkisi sebebiyle dünyada ve Türkiye’de sudan sonra en fazla tüketilen içecektir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri ucuz olmasının yanında rahatlatıcı bir içecek olmasıdır (Sarı, 2010). Çay toplumun her kesiminden tercih edilmesinin yanı sıra içerisinde barındırdığı sağlığa yararlı birçok mineral ve vitamin açısından önemlidir. Yaprakları astım tedavisi, göğüs anjini, periferik damar hastalığı gibi hastalıkların tedavisinde kullanılır. Ayrıca güçlü bir antioksidan olması, tümör gelişimini ve yayılımını engellemesi, sindirim gibi pek çok konuya fayda sağlaması nedeniyle önemli bir üründür (Anonim, 2015a).

Dünyada Çin başta olmak üzere Hindistan, Kenya, Sri Lanka gibi ülkelerde yüksek miktarda çay üretimi yapılmaktadır. Türkiye ise 2017 yılında %3.84’lük pay ile dünya çay üretiminde 6. Sırada yer almaktadır (FAO, 2018).

Türkiye, sahip olduğu coğrafi özellikleri ve buna bağlı olarak oluşan ekolojik zenginlikleriyle anavatanı olan veya dışarıdan gelen birçok çeşidin kaliteli şekilde yetiştirildiği bir ülkedir. Bunun yanı sıra kırsal nüfus oranı, tarımdaki istihdam, tarımın GSYH' ya oranı, dış ticaretteki payı ve tarım topraklarının büyüklüğü açısından avantajlara sahiptir (Bakırcı, 2005). Bu duruma güzel bir örnek ise Doğu Karadeniz bölgesinde çay yetiştiriciliğinin yapılabilmesidir (Özcan ve Yazıcıoğlu, 2013). Çay tarımı Türkiye'de küçük aile işletmeciliği şeklindedir. Bölgenin ekonomisine önemli bir katkı sağlayıp, gelir dağılımını dengede tutup, bölgesel göçün azalmasına katkı sağlamaktadır (Anonim, 2015b).

Rize ili Türkiye çay üretiminde birinci sırada yer almaktadır. Rize ilinde toplam 560.153 dekar alanda 1.022.761 ton çay üretimi gerçekleşmiştir. Bu miktar Türkiye toplam çay üretiminin %68.18'ini oluşturmaktadır. Türkiye'de çayın ihracat miktarı yaklaşık 24.904 tondur (TÜİK, 2019). Üretilen çayın büyük çoğunluğu ülke içinde tüketilmektedir.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye'de çay üretiminde ilk sırada yer alan Rize'deki çay işletmelerinin demografik yapısını, ekonomik ve pazarlama yapısını irdelemek, bölgede çayın pazarlamasında yaşanan sorunları ortaya koymaktır.

2. KAYNAK ÖZETLERİ

Karakaş (1994), "Rize İli Merkez İlçede Ortopazar Çay Fabrikası Bölgesinde Çay Üreticilerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı" adlı çalışmasında Rize ili nüfusunun %36.56'sının çay üreticisi, kültüre elverişli arazilerin %94.90'ında çay yetiştirildiğini belirtmiş, araştırma yapılan alanda nüfusun, %70.94'ünün 35 yaşın altında genç bir kitle olduğunu tespit etmiştir. Aile başkanlarının %24.07'sinin asıl mesleğinin çay yetiştiriciliği, %30.50'sinin ise fabrikada çalıştığını, aile başkanlarının eşlerinin ise yaklaşık %33.96'sının okur-yazar olmadığını, bölgede çekirdek aile oranının %66.6, ortalama aile büyüklüğünün ise 6.08 kişi olduğunu ortaya koymuştur.

Yazıcı (1995), "Rize İli Ardeşen İlçesi Pirinçlik ve Yukarıdurak Köyleri Çay İşletmelerinin Ekonomik Durumları ve Gelir Dağılımı" adlı çalışmasında ele almış olduğu köylerden olan sahil köyünde(Pirinçlik) temel tarım ürününün çay olduğunu, nüfusun %60'ının tarımda çalıştığını, %97.5'inin ise okuryazar olduğunu tespit etmiştir. Dağ köyünde ise (Yukarıdurak) tarımda çalışan nüfusun %80, orta ve lise eğitim oranının ise yaklaşık olarak %10 civarında olduğunu, bölgede ortakçılık ve kiracılığın yer almadığını işletme arazisinin tamamının mülk arazi şeklinde tasarruf edildiğini tespit etmiştir.

Dağ (1996), "Rize ili Kalkandere Çay İşletmesinde Yaş Çay Yaprağı Üretim Fonksiyonu ve Girdi Kullanım Etkinliği Üzerine Bir Araştırma " adlı bir çalışma yapmıştır. Çalışmasında çalışma yapılan bölgeyi temsil edecek 4 köyden basit tesadüfi örnekleme metodu ile belirlenmiş 71 işletme ile görüşülmüştür. Ortalama işletme arazisi genişliğini 14.31 dekar bulmuş ve yaş çay yaprağı üretiminde dekara 118.35 saat insan işgücüne ihtiyaç duyulduğunu tespit etmiştir.

Dağdemir ve Özçelebi (1998), "Çayeli İlçesi Kıyı Şeridinde Çay Üretiminde Girdi Tespiti ve Maliyet Hesabı Üzerine Bir Araştırma" konulu bir çalışma yapmışlardır. 1. grupta (<5499 m²)) 112 işletme, 2. grupta (5500-10499 m²)) 35 işletme, 3. grupta (10500-15499 m²)) 5 işletme olmak üzere toplam 152

işletmede anket yapmışlardır. Yapılan bu anketler sonucunda 1 kg yaş çay yaprağının maliyeti eski para birimine göre 1. grupta 2030.9 TL, 2. grupta 2005.9 TL, 3 grupta 1993.1 TL, olup işletmeler ortalamasında 2019.3 TL olarak hesaplamışlardır.

Güngör (2005), “Türkiye’de Çay Ekonomisi ve Bölgesel Kalkınma Açısından Önemi” adlı çalışmasında çayın bölge açısından en önemli gelir ve istihdam alanı olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, Türkiye’nin dünyada çay üretiminde ilk sıralarda olmasına rağmen net ihracatçı olmadığını, bunun sebebinin ise üretim maliyetinin yüksek olması ve ürün çeşitliliğinin olmamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bununla birlikte Türkiye’de yalnızca iç tüketim için gayret edildiğini vurgulamıştır.

Yasan Ataseven (2012), “Türkiye’de Çay Sektörü “adlı çalışmasında bölge insanının arazi mülkiyeti kısıtlı olduğu için küçük ölçüde aile işletmeleri şeklinde oluştuğunu, üreticilerin %80’inin 5 dekarın altında çay bahçesinde yetiştiricilik yaptığını saptamıştır.

Savcı (2012), “Çay İşletmelerinde Üretim Maliyetlerinin Değer Zinciri Analizi” adlı çalışmasında özel sektöre ait bir modeli ele alıp incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre %82’lik paya sahip olan direkt ilk madde ve malzeme giderinin değer zinciri açısından önemli olduğunu tespit etmiştir. Çay işletmelerinde değer zinciri analizinin maliyete olumlu etkisinin artması için değer zinciri analizinin çay tarlasında başlatılması gerektiğini vurgulamıştır.

Özcan ve Yazıcıoğlu (2013), “Türkiye Çay Yetiştiriciliğinin Sorunları ve Öncelikleri” adlı çalışmalarında çayın Rize yöresinde sosyo-ekonomik yapının en önemli unsuru olduğunu belirtmişlerdir. Rize halkının refah seviyesinin artırılması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve göçün engellenmesi için çay yetiştiriciliğinin, çay işleme sanayinin ve pazarlama sektörünün sorunlarının kısa ve uzun vadeli olarak çözülerek sektöre günümüz koşullarına uygun dinamizmin kazandırılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Rize tarımı için genel olarak 'çay yetiştiriciliğinin alternatifi daha kaliteli çay yetiştiriciliği' olarak değerlendirme yapılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Vanlı (2013), "Çay Borsalarının İşleyişi ve Sektöre Katkıları" adlı çalışmasında çayda tadım esasına bağlı olan tüketimi etkileyen unsurlar içinde yıl içindeki üretim miktarı ve fiyatın ön plana çıktığını belirtmiştir. Pazarda ürün farklılaştırması yoluna giderek farklı tüketici gelir gruplarına sunmak, sektörde geliri maksimum kılacağını söyleyip, sektörde birçok faktöre bağlı olarak tedarik zinciri sürecinde ürünün paydaşlarının gelirlerine bağlı, kazan-kazan esasına göre hizmetinin en iyi yönteminin ürün borsasında gerçekleştiğini vurgulamıştır.

Çimen (2014), "Türkiye'de Çay Yetiştiriciliği ve Çay Sanayi" adlı çalışmasında, çay bitkisinin genel özellikleri, yetiştiği ortamın coğrafi durumunu ortaya koymuştur. Tezin ikinci aşamasında ise organik çay tarımı, avantaj ve dezavantajlarından bahsetmiştir. Üçüncü bölümünde ise çay sanayisinin gelişimi, Türkiye'de çay tarımı, sanayinin oluşturduğu sosyo-ekonomik etkileri çay sanayisinin gelişmesine bağlı olarak yapılaşmada değişim meydana geldiğini vurgulamıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde çayın Dünyadaki yerini irdeleyip 2013 yılında tarım alanı genişliği bakımından sekizinci sırada olduğunu belirtmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise konuyla ilgili genel değerlendirmeler yapmıştır.

Qiao vd. (2015), "Asya'daki Küçük Ölçekli Çiftçiler İçin Organik Çay Üretimi Ticaretinin Sosyo-Ekonomik Değerlendirilmesi: Sri Lanka ve Çin'in Kıyaslaması" adlı çalışmalarında Organik çay üretiminin hanehalkı ekonomisine katkılarını ortaya koyabilmek için Çin ve Sri Lanka da sertifikalı organik çay üreticileri ile anketler yapılmıştır. İki ülkede de organik üretimin dış girdilere daha az ihtiyaç duyarken çiftçilerin emeğine daha fazla gereksinim duyduğu belirtilmiştir. Çiftçilerin organik çay için aldığı fiyat priminin bu giderleri karşıladığı ve net bir kar elde edildiği ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte her bir hanenin nispeten küçük çay bahçeleri olduğu göz önüne alındığında organik üretimin hanehalkının geçim koşullarını tam olarak karşılayamadığı belirtilmiştir.

3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ÇAY PİYASASI

3.1. Dünyada Çay Üretimi, Üretim Alanı ve Verimi

3.1.1. Dünya çay üretim alanı

Çalışma kapsamında ele alınan 2009–2017 yılları arasında dünya çay üretim alanlarındaki değişim Çizelgesi 3.1'de verilmiştir. Buna göre dünya çay üretim alanı 2009 yılına göre %34 artmış 4076100 hektar olmuştur. Dünya çay üretim alanlarının 2212750 hektarını Çin, 621610 hektarını Hindistan, 233909 hektarını Sri Lanka oluşturmaktadır. Türkiye'de çay üretim alanı 2009 yılına göre 2017 yılında %8 artmış, 82108 hektar olmuştur. Dünya çay üretim alanında %54.29 ile Çin ilk sırada, %15.25 ile Hindistan ikinci sırada, %5.36 ile Sri Lanka üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye ise %2.01 ile sekizinci sırada yer almaktadır. 2009 yılına göre ekilen alanlarda %67 ile en fazla artış Çin'de meydana gelirken Bangladeş ve Japonya'da %9 oranında azalma görülmektedir (Çizelge 3.1).

Çizelge 3.1. Dünya çay üretim alanları (ha)

Ülkeler	2009	2010	2015	2016	2017	Basit İndeks (2009=100)	2017 (%)
Çin	1327980	1426060	2115800	2122155	2212750	167	54.29
Hindistan	579000	579000	566660	577480	621610	107	15.25
Sri Lanka	221969	221969	225251	232406	233909	105	5.74
Kenya	158294	171916	209400	218500	218538	138	5.36
Viet Nam	111400	113200	117822	118824	123188	111	3.02
Endonezya	123506	124573	114891	117268	113692	92	2.79
Myanmar	78914	79318	83753	86219	88806	113	2.18
Türkiye	75851	75864	76207	76361	82108	108	2.01
Bangladeş	59000	52236	60424	60059	53856	91	1.32
Japonya	47300	46800	44000	43100	43245	91	1.06
Diğer ülkeler	259239	265679	279542	284869	284398	110	6.98
DÜNYA	3042453	3156615	3893750	3937241	4076100	134	100.00

Kaynak: FAO, 2019

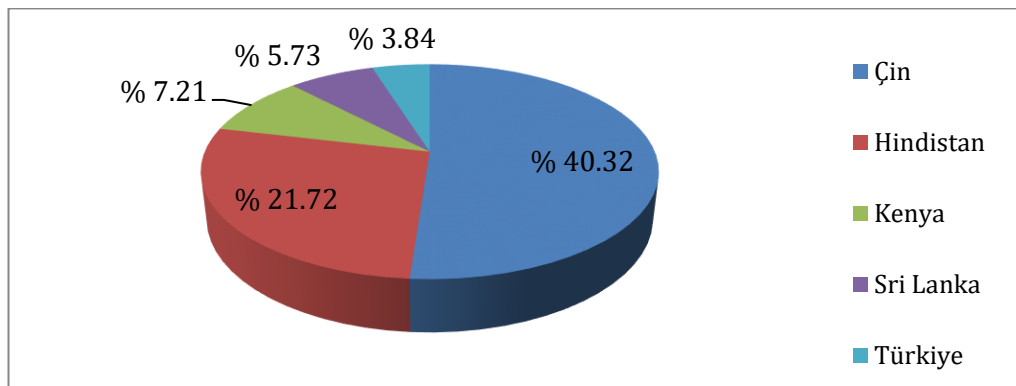
3.1.2. Dünya çay üretim miktarı

Dünya çay üretimi 2009 yılında 4.31 milyon ton iken 2017 yılında %41 artarak yaklaşık 6.10 milyon tona ulaşmıştır. FAO verilerine göre dünya çay üretiminde söz sahibi olan ülkeler; Çin, Hindistan, Kenya, Sri Lanka ve Türkiye'dir. Çin günümüzde lider konumda olup %40.32 ile ilk sırada yer almaktadır. 2009 yılına göre Çin'de yaklaşık %81'lik bir artış görülmektedir. Çinin ardından %21.72 ile Hindistan ikinci sırada, %7.21 ile Kenya üçüncü sırada yer almaktadır (Şekil 3.1 ve Çizelge 3.2). Türkiye çay üretiminde 2009 yılına göre %18'lik bir artış göstermiştir. Endonezya'da ise %11.00'lık bir azalma görülmektedir (Çizelge 3.2).

Çizelge 3.2. Dünya çay üretimi (ton)

Ülkeler	2009	2010	2015	2016	2017	Basit İndeks (2009=100)	2017 (%)
Çin	1359000	1450000	2277000	2313000	2460000	181	40.32
Hindistan	972700	991182	1233140	1250490	1325050	136	21.72
Kenya	314198	399006	399100	473000	439857	140	7.21
Sri Lanka	290000	331400	341678	349580	349699	121	5.73
Vietnam	185700	198466	236000	240000	260000	140	4.26
Türkiye	198601	235000	239028	243000	234000	118	3.84
Endonezya	156901	150342	132615	144015	139362	89	2.28
Myanmar	92600	94500	100150	102404	104743	113	1.72
İran	130714	121041	196957	132492	100580	77	1.65
Bangladeş	59500	60000	66101	64500	81850	138	1.34
Diğer Ülkeler	551843	591004	588329	5913955	605919	110	9.93
Dünya	4311757	4621941	5810098	5913955	6101060	141	100.00

Kaynak: FAO, 2019



Şekil 3.1. Dünya 2017 yılı çay üretimi içerisinde önemli üretici ülkelerin payı (%)

3.1.3. Dünyada çay verimi

2009-2017 döneminde birim alana çay verimi çizelge 3.3'te verilmiştir. Dünya çay verimi 2009 döneminde 1.41 ton/ha iken 2017 döneminde 1.49 ton/ha'dır. 2017 yılında dünyada en fazla birim alana verimi yüksek olan ülke 6.57 ton/ha ile Tayland'dır. Tayland'ı sırasıyla İran ve Malezya takip etmektedir. Türkiye ise çay veriminde 2.84 ton/ha ile sekizinci sırada yer almaktadır. Çay üretiminde ilk sıralarda yer alan Çin, Hindistan ve Kenya'nın birim alana verimlerinin düşük olduğu görülmektedir.

Çizelge 3.3. Dünya çay verimi (ton/ha)

Ülkeler	2009	2010	2015	2016	2017	Basit indeks (2009=100)
Tayland	3.41	3.45	7.37	6.45	6.57	192
İran	6.49	4.10	1.05	6.23	6.34	98
Malezya	4.75	8.02	5.88	5.84	5.62	118
Portekiz	3.67	3.64	4.23	4.34	4.46	122
Bolivya	4.69	5.11	4.28	4.28	4.32	92
Burindi	3.87	4.61	5.38	4.38	3.91	101
Zimbabve	3.39	3.41	3.49	3.51	3.53	104
Türkiye	2.61	3.09	3.13	3.18	2.84	109
Kamerun	2.63	2.64	2.69	2.70	2.71	103
Malawi	2.43	2.46	2.64	2.67	2.71	111
Hindistan	1.68	1.71	2.17	2.16	2.13	127
Kenya	1.98	2.32	1.90	2.16	2.01	101
Çin	1.02	1.01	1.07	1.08	1.11	109
Dünya	1.41	1.46	1.49	1.50	1.49	106

Kaynak: FAO, 2019

3.1.4. Türkiye'de çay üreticisi iller

Araştırmada Türkiye'de iller itibariyle çay üretim miktarları verilmiştir. Türkiye'de çay üretiminde ilk üç sırada yer alan iller Rize, Trabzon ve Artvin'dir. Rize 2018 döneminde 1.022.761 ton ile %68.18'lik payla ilk sırada yer almaktadır. Ardından 295.210 ton ve %19.68'lik pay ile Trabzon ikinci sırada, 147.347 ton ve %9.82'lik pay ile Artvin ise üçüncü sırada yer almaktadır. Dekara ortalama verim Rize ilinde 1.826, Trabzon'da 1.778 Artvin'de ise 1.647 Kg'dır (Çizelge 3.4).

Çizelge 3.4. Türkiye’de çay üreticisi iller (TUIK, 2019)

İller	Üretim (ton)	Alan (dekar)	Dekar başına ortalama verim (Kg)	Üretim miktarı Payı (%)	Alan Payı (%)
Rize	1.022.761	560.153	1.826	68.18	66.99
Trabzon	295.210	166.075	1.778	19.68	19.86
Artvin	147.347	89.459	1.647	9.82	10.69
Giresun	34.530	20.327	1.699	2.30	2.43
Ordu	152	95	1.600	0.01	0.01
Türkiye	1.500.000	836.109	1.794	100.00	100.00

3.1.5. Rize ilinde çay üretimi gelişimi

Çalışmada 2018 yılında önemli çay üreticisi olan Rize ilinin üretiminin yoğun olduğu ilçeler verilmiştir. Rize Merkez’de 2018 yılı çay üretimi 269279 ton, Çayeli ilçesinde 145888 ton, Ardeşen’de 128680 ton, Fındıklı ‘da ise 72134 ton’ dur. Rize Merkez, Rize ilinin %43.71’ini, Çayeli %23.68’ini, Ardeşen %20.89’unu Fındıklı ise %11.71’ini karşılamaktadır. Hedef kitle olarak seçilen ilçeler bölge çay üretiminin %60.22’sini karşılamaktadır (Çizelge 3.5).

Şekil 3.2 ‘de ve 3.3 ‘te Türkiye ve Rize’nin 2004–2017 yılları arası çay üretim miktarları verilmiştir. Ele alınan dönemde ele alınan ilde Türkiye çay üretiminde önemli artışlar olmuştur.

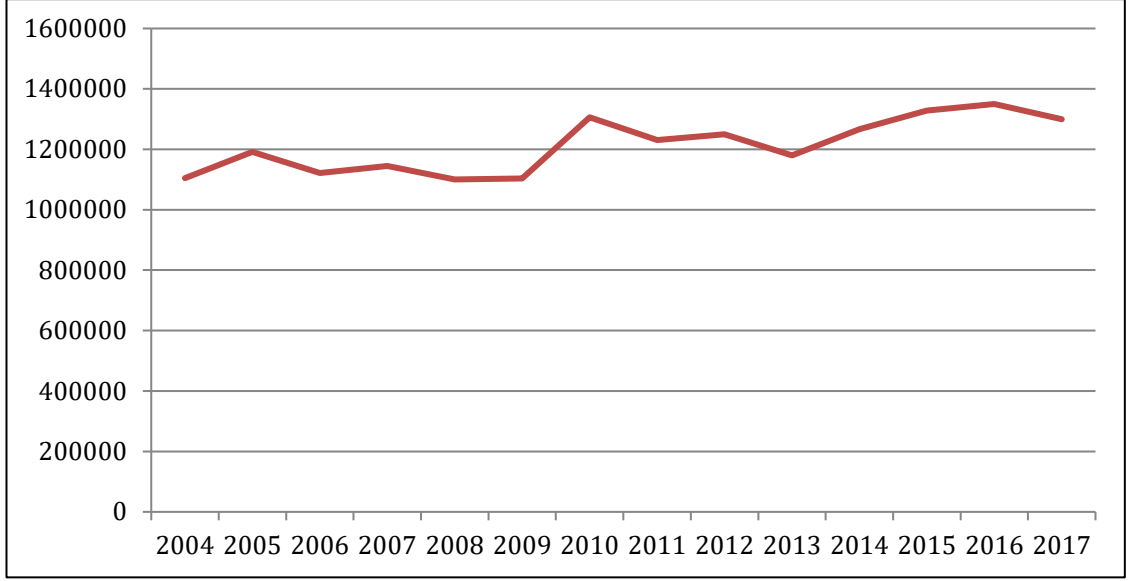
Çizelge 3.5. Araştırma sahasında çay üretiminde gelişmeler (TUIK, 2019)

İl	İlçeler	Üretim (ton)	Ekim alanı (dekar)	Dekara ortalama verim (kg)	Üretim içindeki payı (%)
Rize	Merkez	269.279	134.871	1.997	43.71*
	Çayeli	145.888	85.491	1.706	23.68*
	Ardeşen	128.680	75	1.716	20.89*
	Fındıklı	72.134	42.271	1.706	11.71*
Araştırma sahası		615.981	337.633	1.824	60.22**
Seçilen il		1.022.761	560.153	1.826	68.18***
Türkiye		1.500.000	836.109	1.794	100

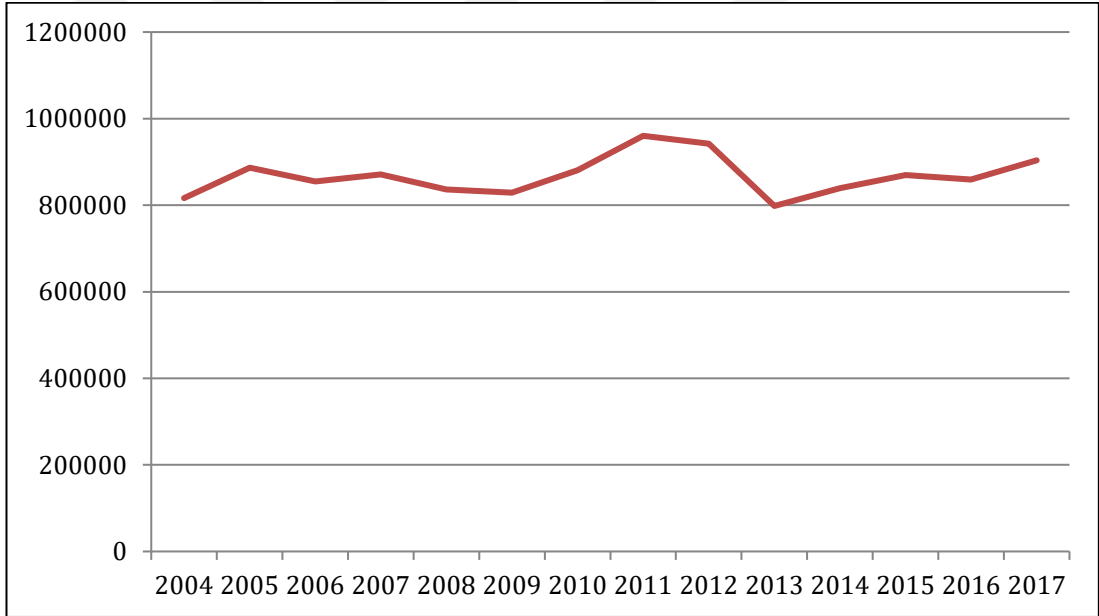
*Araştırma sahası içindeki payı

**Araştırma sahasının seçilen ildeki payı

***Seçilen ilin Türkiye’de payı



Şekil 3.2. Türkiye’de 2004-2017 yıllarında çay üretim miktarları değişimi (ton)



Şekil 3.3. Rize ilinde 2004–2017 yıllarında çay üretim miktarları değişimi (ton)

3.1.6. Dünya çay ihracatı

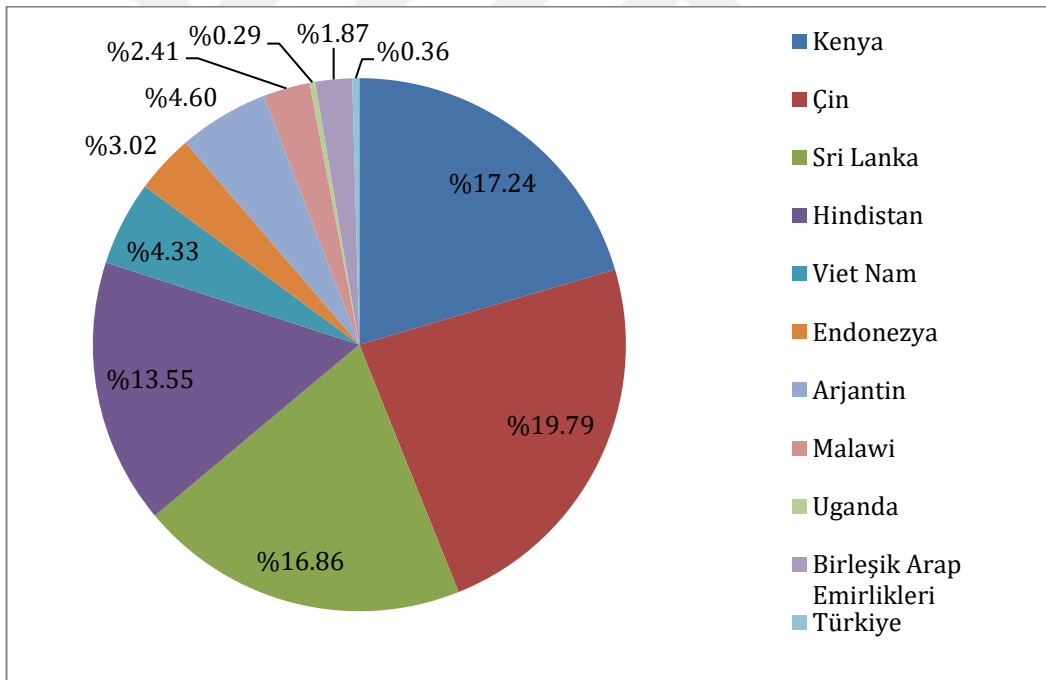
Dünya çay ihracatı 2009 döneminde 1822227 ton iken 2016 döneminde 1701061 tona düşmüştür. Dünyada en önemli çay ihracatçısı ülkeler Kenya, Çin, Sri Lanka ve Hindistan’dır. Dünya çay ihracatında en yüksek hacme sahip ülke Çin’dir (Çizelge 3.6). Dünya çay ihracatında Çin’in payı %19.79’dur.

Çin'i %17.24'lük pay ile Kenya takip etmekte, üçüncü sırada ise %16.86'lık pay ile Sri Lanka bulunmaktadır. Türkiye'nin payı ise %0.36'dır (Şekil 3.4).

Çizelge 3.6. Dünya çay ihracatı (ton)

Ülkeler	2009	2010	2014	2015	2016	İndeks (2009=100)	2016 (%)
Kenya	331594	417661	271244	259524	293231	88	17.24
Çin	307434	307777	307480	331751	336618	110	19.79
Sri Lanka	288528	312908	325141	304835	286760	99	16.86
Hindistan	203863	234560	212606	235132	230456	113	13.55
Viet Nam	133000	136515	84125	71836	73571	55	4.33
Endonezya	92304	87101	66399	61915	51317	56	3.02
Arjantin	69816	85695	76892	76029	78177	112	4.60
Malawi	47356	49999	47510	38785	40915	87	2.41
Uganda	44446	55079	59687	53319	4900	11	0.29
Birleşik Arap Emirlikleri	23681	49819	71342	30301	31878	135	1.87
Türkiye	2135	2191	4631	5490	6117	287	0.36
Dünya	1822227	2022762	1839040	1749454	1701061	94	100.0

Kaynak: FAO, 2018



Şekil 3.4. Önemli çay ihracatçısı ülkelerin 2016 yılı çay ihracat miktarı içindeki payları

3.1.7. Dünya çay ithalatı

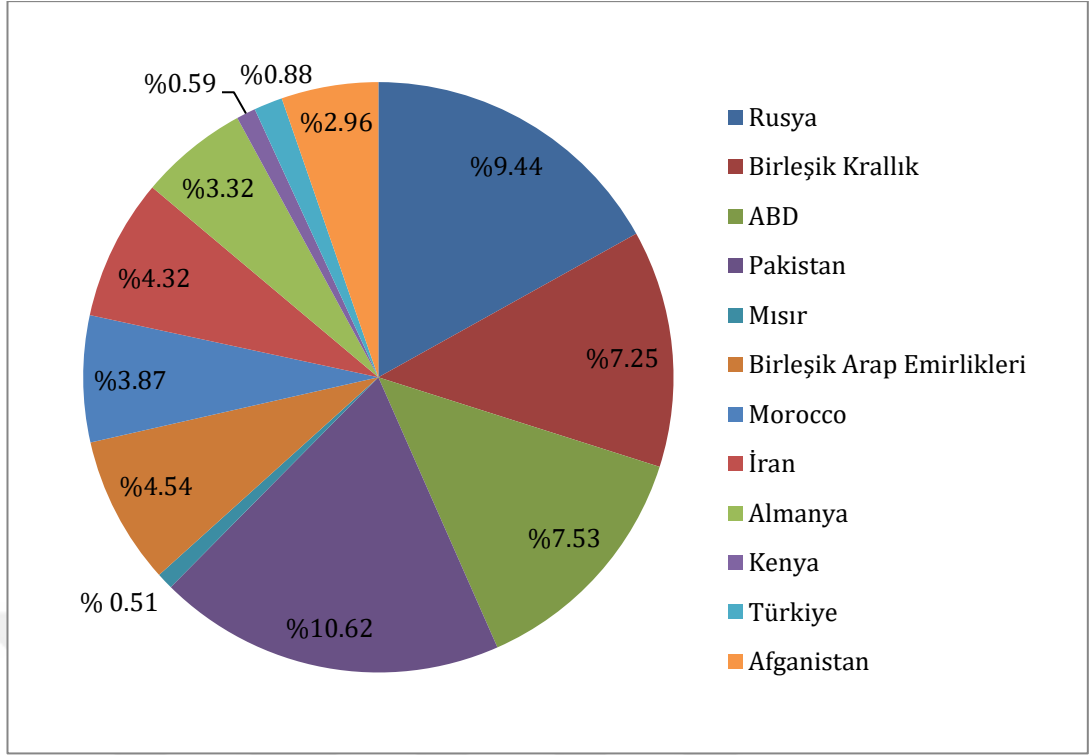
Ele alınan dönemlerde dünyada belirli ülkelerde çay ithalat miktarı Çizelge 3.7'de verilmiştir. Dünya çay ithalatı 2009 yılında 1597878 ton iken 2016 yılında 1741284 ton olarak gerçekleşmiştir. En önemli çay ithalatçısı olan ülkeler Pakistan, Rusya, ABD ve Birleşik Krallık olarak sıralanabilir. En büyük çay ithalatçısı olan ülke 2016 yılında 184905 ton ile Pakistan'dır. Önemli çay ithalatçısı olan Rusya 2009 yılında 182149 ton çay ithal ederken 2016 yılında bu rakam yaklaşık %10 azalmış ve 164398 tona düşmüştür. Yıllar itibariyle 2016 yılında en fazla artışı yaklaşık 5.2 katla Afganistan gerçekleştirmiştir.

Çizelge 3.7. Dünya çay ithalatı (ton)

Ülkeler	2009	2010	2014	2015	2016	İndeks	2016 (%)
Rusya	182149	181619	181619	173065	164398	90	9.44
Birleşik Krallık	145960	149821	149821	133493	126282	87	7.25
ABD	110861	126868	126868	129708	131066	118	7.53
Pakistan	96932	94463	94463	164642	184905	191	10.62
Mısır	80304	87194	14382	9705	8852	11	0.51
Birleşik Arap Emirlikleri	75255	64224	64224	104209	79003	105	4.54
Fas	54400	54470	54470	64442	67314	124	3.87
İran	51733	58769	58769	70247	75234	138	4.32
Almanya	44267	50835	50835	57446	57835	131	3.32
Kenya	4102	13625	113745	80424	10234	249	0.59
Türkiye	5361	8618	8618	5670	15238	284	0.88
Afganistan	9789	30868	986870	72362	51603	527	2.96
Dünya	1597878	1719606	1949557	1855833	1741284	3201	100.00

Kaynak: FAO, 2018

Dünyadaki önemli çay ithalatçısı ülkelerin 2016 yılında dünya çay ithalat miktarı içerisindeki payları şekil 3.5'te verilmiştir. Buna göre en fazla payı %10.62 ile Pakistan alırken onu %9.44'lük pay ile Rusya takip etmektedir.



Şekil 3.5. Önemli çay ithalatçısı ülkelerin 2016 yılı dünya çay ithalat miktarı içerisindeki payları

4. MATERYAL VE YÖNTEM

4.1. Materyal

Araştırmanın ana materyalini, Rize ilinde çay yetiştiriciliğinin yapıldığı ilçelerdeki (Merkez, Çayeli, Ardeşen, Fındıklı) üreticilerden anket yolu ile elde edilen orijinal nitelikli veriler oluşturmuştur. Anket verileri 2017 üretim dönemini kapsamaktadır. Çalışmada ayrıca konuyla ilgili çalışmalar, istatistikî veriler (TUİK, FAO, ÇAYKUR vb.) ve raporlardan da yararlanılmıştır.

4.2. Yöntem

4.2.1. Örnek işletme sayısının belirlenmesinde kullanılan yöntem

Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR) teknik elemanlarından ve çay yetiştiriciliği ile ilgili kayıtlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda Rize ilindeki dört (4) ilçe çay üretimindeki yoğunluk dikkate alınarak araştırma belirlenmiştir. 2017 yılı verilerine göre, Türkiye'deki çay dikim alanlarının %67.89'u Rize ilinde bulunmaktadır. Anket çalışması yapılan ve verilerin toplandığı dört ilçe, Rize ilindeki çay dikim alanlarının %60.57'sini oluşturmaktadır.

Anket yapılacak örnek işletme sayısının belirlenmesinde tabakalı örnekleme yönteminden "Neyman Yöntemi" kullanılmıştır (Yamane, 2001). Buna göre ana kitleyi temsil edecek örnek sayısı aşağıdaki formülle hesaplanmıştır.

$$n = \frac{(\sum N_h S_h)^2}{N^2 D^2 + \sum N_h S_h^2}$$

Formülde:

n=Örnek Hacmi

N=Ana kitledeki toplam birim sayısı

N_h = h tabakadaki birim sayısı

S_h = h tabakanın standart sapması

$Sh^2 = h$ tabakasının varyansını gösterir.

$$D^2 = d^2 / z^2$$

d^2 = Ana kitle ortalamasından izin verilen hata miktarı (Ortalamadan % 10 sapma)

z^2 =İzin verilen güvenlik sınırının dağılım tablosundaki değeridir (araştırmada %90 güven sınırı öngörülmüştür).

2016 yılı çay üretim alanları dikkate alınarak Rize Merkez’de 34, Çayeli’nde 23, Ardeşen’de 17, Fındıklı’da 16 olmak üzere toplam 90 işletme olarak hesaplanmıştır. Ayrıca tesis maliyetinin hesaplanması için araştırma sahasında 10 adet yeni çay bahçe tesisi gerçekleştiren işletmelerden veri temin edilmiştir.

İşletmeler arazi büyüklüklerine göre dört gruba ayrılarak incelenmiştir. Buna göre 0-4.99 dekar arasında çay arazisi olan işletmeler birinci grubu, 4.99-9.99 dekar arasındakiler ikinci grubu, 9.99-14.99 dekar arasındakiler üçüncü grubu ve 15+ dekar üzerindeki de dördüncü grubu oluşturmaktadır (Çizelge 3.8).

Çizelge 3.8. Örneklem büyüklüğü

Gruplar	Çay ekim alanı alt ve üst limitleri (da)	Frekans	N
I	0-4.99	20485	45
II	4.99-9.99	7825	18
III	9.99-14.99	1782	14
IV	15+	743	13
Toplam		30835	90

4.2.2. Verilerin analizinde kullanılan yöntem

Bu araştırmadaki birincil veriler çay üretiminin yoğun olarak yapıldığı Rize ilinde çay yetiştiren üreticilerle yüz yüze yapılan anketlerle temin edilmiştir. İşletme masraflarının hesaplanmasında tek ürün bütçe analizi yöntemi esas alınıp gelir gider durumu bir tarım işletmesinde yetiştirilen tüm ürünler için değil yalnız araştırma konusu olan ürün için hesaplanmıştır.

Üretim maliyetleri ve kârlılık göstergeleri

Çay üretimi yapan işletmelerin genel yapısal özelliklerinin değerlendirilmesinde; işletmelerin arazi varlığı ve kullanım durumu, işletmecilerinin yaşı, eğitim durumu, işgücü kullanımı, GSÜD gibi göstergeler incelenmiştir.

Maliyetler belirlenirken, öncelikle işletmelerin varlıkları tespit edilmiş, işletmelerdeki masraf kalemleri belirlenmiştir. İşletmelerde masraflar değişen maliyetler ve sabit maliyetler olarak ele alınmıştır. Çay işletmelerindeki değişen maliyetler; geçici işgücü masrafları, gübre masrafı, pazarlama masrafları, döner sermaye faizi, diğer değişen masraflar olarak ele alınmıştır. İşletmelerin sabit masrafları ise; genel idare giderleri, tesis amortismanı, çıplak arazi kira karşılığı, tesis dönem faizi, daimi-aile işgücü masrafları şeklinde alınmıştır.

Çay yetiştiriciliği yapan işletmelerde çay üretim maliyetleri; değişen ve sabit maliyetler olarak iki ana kategoride incelenmiştir. Bu maliyetler Çizelge 4.1'de verilmiştir.

Çizelge 4.1. Çay üretiminde maliyet unsurları

Değişen Maliyet	Sabit Maliyet
Geçici işçilik	Tesis masraflarının faizi (%5)
Gübreleme	Tesis amortismanı
Nakliye ve pazarlama	Daimi-aile işgücü ücretleri
Döner sermaye faizi (%4)	Çıplak arazi kira karşılığı (%5)
Diğer değişen masraflar	Genel idare giderleri (DM'nin %3'ü)

Araştırmada toplam değişken masrafların %3'ü genel idare giderleri olarak alınmıştır. Döner sermaye faizi, değişen masraflara T.C. Ziraat Bankasının bitkisel üretim kredilerine uyguladığı güncel faiz oranının (%8) yarısı olarak hesaplanmıştır. Çıplak arazi değerinin faizi, araştırma bölgesindeki çıplak arazi değerinin %5'i alınarak hesaplanmıştır.

Üretim maliyetleri içerisinde yer alan işçilik masrafları, çalışmanın yapıldığı yörede geçerli olan işgücü ücretleri esas alınarak belirlenmiştir.

Çalışma sahasındaki işletmelerde girdi kullanımının analizi yapılırken fiilen kullanılan kimyasal gübre için ödenen bedeller esas alınmıştır.

Çok yıllık bitkilerde tesis masrafları bitkinin verime yatıncaya kadar farklı yıllarda yapılmış olan işlere harcanan giderlerin toplamıdır. Tesis sermayesi faizi, toplam tesis masrafları yarı değerine %5 faiz uygulanarak hesaplanmaktadır.

Yapılan masraflardan bazıları ilk yıl yapılırken bazıları ise birkaç yıl içerisinde yapılmaktadır. Bazı masraflar ise verim alana kadar her yıl yapılmaktadır. Tesis masrafları amortisman payı tesis masrafları toplamının bahçenin ekonomik ömrüne bölünmesiyle bulunmaktadır. Bu değer in üretim döneminde maliyetlere eklenmesi ile üretim maliyetleri elde edilmektedir (Açıl ve Demirci, 1984). Çalışmada çay tesis dönemi 3 yıl, ekonomik ömrü 60 yıl alınmıştır (Dağdemir ve Özçelebi, 1998).

Çay üretim faaliyetinde maliyet, bir dekara ortalama üretim girdileri kullanım düzeyleri gösterebilecek şekilde düzenlenerek, elde edilen verilerden hareketle yapılacak hesaplamalardan sonra çay üretim maliyeti, satış fiyatı, mutlak kâr, brüt kâr ve nisbi kâr gibi ekonomik göstergelere değinilmiştir.

GSÜD; işletmelerin yapmış olduğu tarımsal faaliyetler sonucu elde ettikleri bitkisel ve hayvansal ürün miktarının üretici eline geçen fiyatlarla çarpılmasıyla sonucu bulunan değere, bitki ve hayvan sermayesindeki prodüktif artışların eklenmesiyle bulunmaktadır (Erkuş vd., 2005).

Çay'da birim alana brüt, mutlak ve nisbi kârların hesaplanmasında;

Brüt Kâr = Gayrisafi üretim değeri-Değişen masraflar

Mutlak (Net) Kâr =Gayrisafi üretim değeri – Üretim masrafları

Nisbi (Oransal) Kâr=Gayrisafi üretim değeri / Üretim masrafları, formülleri kullanılmıştır (Erkuş, 1979; Açıl ve Demirci, 1984; Rehber,1993; Erkuş vd., 1995; Kiral vd., 1999).

5. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Çalışmanın yapıldığı araştırma alanı Rize ilinin Merkez, Çayeli, Ardeşen, Fındıklı ilçelerini kapsamaktadır. Araştırma alanında çay üretim faaliyetinde bulunan işletmelerin çeşitli sosyo-demografik özellikleri ile ekonomik yapıları işletme genişlikleri dört gruba ayrılarak incelenmiştir.

5.1. Çay Üretimi Yapan İşletmelerin Genel Özellikleri

5.1.1. İşletmecilerin eğitim durumu

Yapılan çalışmaya göre bölgedeki çay üreticilerinin %38.89'u ilkokul, %20.00'si ortaokul, %20.00'si lise ve %21.11'i üniversite mezunudur. İlkokul mezununun en fazla olduğu grup %46.15 ile IV. gruptaki işletmelerdir. Ortaokul mezunu işletmecilerde %38.46 ile IV. grupta yoğun olarak bulunur. Lise mezunu işletmecilerin yoğun olduğu grupta %33.33 ile II. Gruptur. Üniversite mezunu işletmeciler ise %35.56 ile en fazla I. grupta bulunmaktadır (Çizelge 5.1).

Yazıcı (1995) "Rize İli Ardeşen İlçesi Pirinçlik ve Yukarıdurak Köyleri Çay İşletmeleri Ekonomik Durumları ve Gelir Dağılımları" adlı çalışmasında okuma yazma oranı sahil köyünde %97.5, orta ve lise eğitimi %50'nin üzerinde dağ köyünde ise bu oranın %10 civarında olduğunu tespit etmiştir.

(Aydın vd., 2016) "Doğu Karadeniz Bölgesindeki Amatör Balıkçılığın Sosyo-Ekonomik Analizi" adlı çalışmalarında %37.3'ü lise, %37'si ilkokul, %6.6'sı ortaokul mezunudur.

1995 yılında yapılan çalışmada işletmecilerin eğitim düzeyinin ortaokul ve lise olduğu üniversite mezunlarının olmadığı görülürken günümüzde üniversite mezunlarının oranlarının arttığı ve yaptığımız çalışmada bu oranın %21.11 olduğu ortaya koyulmuştur.

Çizelge 5.1. Görüşülen işletmecilerin eğitim düzeyi

İşletme genişlik grupları	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite	Toplam
	Sayı (kişi)				
I	17	5	7	16	45
II	6	4	6	2	18
III	6	4	3	1	14
IV	6	5	2	0	13
Toplam	35	18	18	19	90
Oran(%)					
I	37.78	11.11	15.56	35.56	100.00
II	33.33	22.22	33.33	11.11	100.00
III	42.86	28.57	21.43	7.14	100.00
IV	46.15	38.46	15.38	0	100.00
Toplam	38.89	20.00	20.00	21.11	100.00

5.1.2. İşletmecilerin yaşı, ortalama aile üye sayısı, çay yetiştiriciliğindeki deneyimi

Çalışmada işletmecilerin yaşı, ortalama aile üye sayısı, çayda deneyim süresi verilmiştir (Çizelge 5.2). Çalışmanın yapıldığı bölgedeki işletmecilerin yaşı ortalama 52.31 yıldır. Bu durum I. grup işletmelerde 51.36, II. grup işletmelerde 49.11, III. grup işletmelerde 56.57, IV. grup işletmelerde ise 55.46 yıldır. Ağırlıklı ortalamaları hesaplandığında işletmecilerin yaşı 51.19'dur.

Bölgedeki çay işlemecilerinin ortalama aile üye sayısı 4.31 kişidir. Ağırlıklı ortalaması ise 4.05'tir. Bu durum I. grup işletmelerde 3.67, II. grup işletmelerde 4.78, III. grup işletmelerde 5.54, IV. grup işletmelerde ise 5.54 kişi olarak tespit edilmiştir.

Ele alınan bölgedeki işletmecilerin çayda deneyim süresi ağırlıklı ortalamalarına göre 31.13'tür. Genel ortalamaları ise 32.16 yıl olan işletmelerde I. grup 30.47, II. grup 31.11, üçüncü grup 31.71 ve IV. grup işletmelerin çayda deneyim süresi ise 38.46 yıl olarak hesaplanmıştır. İşletme grupları büyüdükçe çayda deneyim süresinin arttığı tespit edilmiştir.

Çizelge 5.2. İşletmecinin yaşı, ortalama aile üye sayısı, çayda deneyim süresi

İşletmenin genişlik grupları	İşletmecinin yaşı (yıl)	Ortalama aile üye sayısı (kişi)	Çayda deneyim süresi (yıl)
I	51.36	3.67	30.47
II	49.11	4.78	31.11
III	56.57	4.64	31.71
IV	55.46	5.54	38.46
Ortalama	52.31	4.31	32.16
A.0	51.19	4.05	31.13

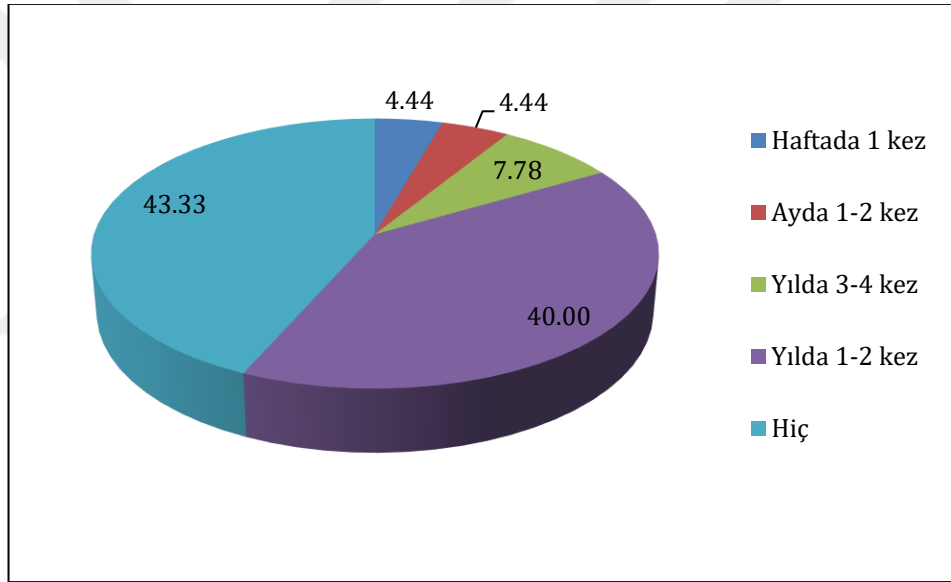
5.1.3. İşletmecilerin tarımsal kuruluşları ziyaret etme sıklığı

Araştırmada işletmecilerin tarımsal kuruluşları ziyaret etme sıklığı incelenmiştir (Çizelge 5.3). Çalışmanın yapıldığı bölgede işletmecilerin %43.33'ü tarımsal kuruluşları hiç ziyaret etmemektedir. %4.44'ü haftada 1 kez, %4.44'ü ayda 1-2 kez, %7.78'i yılda 3-4 kez, %40'ının da yılda 1-2 kez ziyaret ettiği tespit edilmiştir (Şekil 5.1). Elde edilen sonuçlara göre araştırma sahasındaki işletmeler ile tarımsal kuruluşlar arasında güçlü bir bağın olmadığı ve bu konuda eksikliklerin olduğu ortaya koyulmuştur.

Gruplar itibariyle incelendiğinde ise I. grupta yer alan işletmecilerin %55.56'sının tarımsal kuruluşları hiç ziyaret etmediği, %31.11'inin yılda 1-2 kez, %8.89'unun yılda 3-4 kez, %4.44'ünün haftada bir kez ziyaret ettiği tespit edilmiştir. II. grupta yer alan işletmecilerin %22.22 'si hiç ziyaret etmezken, %55.56'sı yılda 1-2 kez, %11.11'i ayda 1-2 kez, %5.56'sı haftada 1 kez, %5.56'sının yılda 3-4 kez ziyaret ettiği tespit edilmiştir. III. gruptaki işletmeciler %42.86'sı yılda 1-2 kez ziyaret ederken, %14.29'u yılda 3-4 kez %7.14'ü ayda 1-2 kez, %35.71'i ise hiç ziyaret etmemiştir. IV. grupta ise %46.15'i yılda 1-2 kez, %7.69'u haftada 1 kez ve ayda 1-2 kez ziyaret ederken %38.46'sı hiç ziyaret etmemiştir (Çizelge 5.3).

Çizelge 5.3. İşletmecilerin tarımsal kuruluşları ziyaret etme sıklığı

İşletme genişlik grupları	İşletmecilerin tarımsal kuruluşları ziyaret etme sıklığı (Kişi)					Toplam
	Haftada 1 kez	Ayda 1-2 kez	Yılda 3-4 kez	Yılda 1-2 kez	Hiç	
I	2	0	4	14	25	45
II	1	2	1	10	4	18
III	0	1	2	6	5	14
IV	1	1	0	6	5	13
Toplam	4	4	7	36	39	90
Oran (%)						
I	4.44	0.00	8.89	31.11	55.56	100.00
II	5.56	11.11	5.56	55.56	22.22	100.00
III	0.00	7.14	14.29	42.86	35.71	100.00
IV	7.69	7.69	0.00	46.15	38.46	100.00
Toplam	4.44	4.44	7.78	40.00	43.33	100.00



Şekil 5.1. İşletmecilerin ortalama tarımsal kuruluşları ziyaret etme sıklığı (%)

5.1.4. İşletmecilerin kooperatife üye olma durumları

İşletmecilerin kooperatife üye olma durumları verilmiştir (Çizelge 5.4). Bölgede ele alınan işletmecilerin çaylarını satabilmesi için ziraat odasına üye olma zorunluluğu bulunmaktadır. Tarım kredi koop. üye olan işletmecilerin %36.36'sı II. grupta yer almaktadır. %31.81'i I. grup, %18.19'u III. grup, %13.64'ü ise IV. grupta yer almaktadır.

Ele alınan işletmelerin tarımsal kalkınma koop. üye olanlarının tamamı I. grupta yer alan işletmecilerden oluşmaktadır. Çay ekicileri kooperatifine üye olan işletmecilerin %25'i I. grupta %75'i ise III. grupta yer almaktadır. 5341.koop. üye olan işletmecilerin %50'si I. grupta, diğer %50'sinin ise II. grupta yer aldığı tespit edilmiştir. Bölgede örgütlenmelerin, kooperatife üye olma oranlarının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 5.4. İşletmecilerin kooperatife üye olma durumları

İşletme genişlik grupları	Üreticilerin koop. Üye Olma Durumları (Kişi)			
	Tarım Kredi Koop.	Tarımsal Kalkınma	Çay Ekicileri	5341 Koop.
I	7	2	1	1
II	8	0	0	1
III	4	0	3	0
IV	3	0	0	0
Toplam	22	2	4	2
Oran (%)				
I	31.81	100.00	25.00	50.00
II	36.36	0.00	0.00	50.00
III	18.19	0.00	75.00	0.00
IV	13.64	0.00	0.00	0.00
Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00

5.1.5. İşletmecilerin meslek grupları

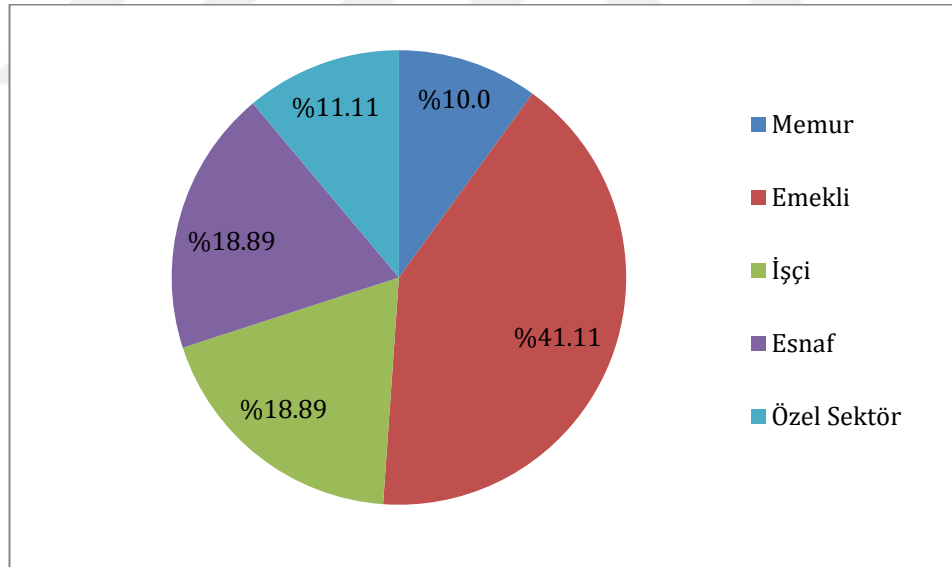
Bölgede görüşülen işletmelerin meslek grupları verilmiştir. Ele alınan işletmelerin çay tarımını ikincil bir faaliyet olarak yaptığı saptanmıştır. İşletmecilerin %41.11'inin emekli, %18.89'unun işçi ve esnaf olduğu, %11.11'inin özel sektörde çalıştığı, %10'unun ise memur olduğu tespit edilmiştir (Şekil 5.2).

I. grup işletmelerde %35.56 ile en fazla paya sahip olan meslek grubu emeklilerdir. Ardından %22.22 ile esnaf, %17.78 ile işçi, %15.56 ile memur ve %8.89 ile özel sektörde çalışanlar yer almaktadır. II. grup işletmelerde de %33.33 ile en fazla payı emekliler almıştır. Ardından %22.22 ile işçi ve özel sektör, %16.67 ile esnaf, %5.56 ile memurlar gelmektedir. III. grup işletmelerin %57.14'ünün emekli, %21.43'ünün işçi, %14.29'unun esnaf, %7.69'unun ise özel sektörde olduğu tespit edilmiştir.

IV. grup işletmelerde %53.85 ile en fazla paya sahip emekliler iken onu %15.38 ile işçi ve esnaf, %7.69 ile memur ve özel sektörde çalışanların takip ettiği belirlenmiştir (Çizelge 5.5).

Çizelge 5.5. İşletmecilerin meslek grupları

İşletme genişlik grupları	İşletmecilerin meslek grupları (kişi)					
	Memur	Emekli	İşçi	Esnaf	Özel Sektör	Toplam
I	7	16	8	10	4	45
II	1	6	4	3	4	18
III	0	8	3	2	1	14
IV	1	7	2	2	1	13
Toplam	9	37	17	17	10	90
Oran (%)						
I	15.56	35.56	17.78	22.22	8.89	100.00
II	5.56	33.33	22.22	16.67	22.22	100.00
III	0.00	57.14	21.43	14.29	7.14	100.00
IV	7.69	53.85	15.38	15.38	7.69	100.00
Toplam	10.00	41.11	18.89	18.89	11.11	100.00



Şekil 5.2. İşletmelerin meslek grupları (%)

5.1.6. İşletmecilerin gübreyi temin etme yeri

Çalışma yapılan bölgede işletmecilerin gübreyi temin etme yeri verilmiştir (Çizelge 5.6). İşletmecilerin %62.22'si bayiden, %18.89'u tarım kredi kooperatifinden, %14.44'ü diğer (arkadaş, akraba vb.), %4.44'ü ise bayi ve

kooperatiften gübreyi temin ettiği tespit edilmiştir. Araştırmada işletmelerin yarısından fazlasının gübreyi bayiden temin ettikleri ortaya koyulmuştur.

Çizelge 5.6. İşletmelerin gübreyi temin etme yeri

İşletme genişlik grupları	İşletmecilerin gübreyi temin etme yeri (kişi)				
	Bayi	Tarım kredi koop.	Bayi ve kredi koop.	Diğer	Toplam
I	32	7	1	5	45
II	11	2	2	3	18
III	8	4	1	1	14
IV	5	4	0	4	13
Toplam	56	17	4	13	90
Oran (%)					
I	71.11	15.56	2.22	11.11	100.00
II	61.11	11.11	11.11	16.67	100.00
III	57.14	28.57	7.14	7.14	100.00
IV	38.46	30.77	0.00	30.77	100.00
Toplam	62.22	18.89	4.44	14.44	100.00

5.1.7. İşletmecilerin gübreyi seçerken dikkat ettiği unsurlar

Araştırmada bölgedeki işletmelerin gübre seçerken dikkat ettiği unsurlar verilmiştir (Çizelge 5.7). İşletmecilerin %40'ı kalite, %37.78'i tanınmış gübre olması, %12.22'si etki derecesine, %10'unun ise gübre fiyatının ucuzluğuna dikkat ettiği tespit edilmiştir.

I. Grupta yer alan işletmecilerin %31.11'inin, II. grupta yer alan işletmecilerin %55.56'sının, III. grupta yer alan işletmecilerin %35.71'inin ve IV. grupta yer alan işletmecilerin de %53.85'inin gübre seçerken kaliteli olmasına öncelik verdiği tespit edilmiştir.

I. Grupta yer alan işletmelerin %42.22'si, II. grup işletmelerin %27.78'i, III. grup işletmelerin %42.22'si, IV. grup işletmelerin ise %30.77'sinin gübre seçiminde tanınmış olmasına önem verdiği tespit edilmiştir.

I. Grupta yer alan işletmelerin %13.33'ü, II. grup işletmelerin %5.56'sı, III. grup işletmelerin %14.29'u, IV. grup işletmelerin %15.38'i gübre seçerken etki derecesini önemli bulduğu tespit edilmiştir.

I. Grupta yer alan işletmelerin %13.33'ü, II. grupta yer alan işletmelerin %11.11'i, III. grupta yer alan işletmelerin %7.14'ü gübre seçerken fiyatın ucuz olmasını önemseydiği belirlenmiştir.

Çizelge 5.7. İşletmelerin gübre seçerken dikkat ettiği unsurlar

İşletme genişlik grupları	İşletmelerin gübre seçerken dikkat ettiği unsurlar (kişi)				
	Fiyatın ucuzluğu	Etki derecesine	Tanınmış olması	Kalite	Toplam
I	6	6	19	14	45
II	2	1	5	10	18
III	1	2	6	5	14
IV	0	2	4	7	13
Toplam	9	11	34	36	90
Oran (%)					
I	13.33	13.33	42.22	31.11	100.00
II	11.11	5.56	27.78	55.56	100.00
III	7.14	14.29	42.86	35.71	100.00
IV	0.00	15.38	30.77	53.85	100.00
Toplam	10.00	12.22	37.78	40.00	100.00

5.2. İşletme İle İlgili Bilgiler

5.2.1. İşletmelerin arazi kullanım durumu

İşletmelerde çay arazilerinin ortalama büyüklüğü 8.79 dekadır. Bölgedeki işletmeler incelendiğinde ortalama çay üretim alanı I. grup işletmelerde 3.1 dekar II. grup işletmelerde 6.3 dekar, III. grup işletmelerde 11.11 dekar, IV. grup işletmelerde ise 29.42 dekar olduğu çizelge 5.8'de verilmiştir. İşletmenin ağırlıklı ortalaması ise 5.00 dekadır.

Çizelge 5.8. İşletmelerin ortalama çay bahçesi büyüklüğü

İşletme genişlik grupları	Ortalama çay alanı büyüklüğü (da)
I	3.1
II	6.3
III	11.11
IV	29.42
Ortalama	8.79
A.O	5.00

Bölgedeki işletmelerin çay arazilerinin mülkiyet durumu çizelge 5.9'da verilmiştir. I. gruptaki işletmelerin 131.1 dekarı (%94.25), II. grup işletmelerin 103.0 da (%90.35), III. grup işletmelerin 145.5 da (%93.57), IV. grup işletmelerin tamamı kendi mülkleridir. Bölgede toplam arazinin yaklaşık %96.33'ü mülk arazi iken %3.67'sinde ortaklık sistemi uygulanmaktadır.

Çizelge 5.9. İşletmelerin çay arazisi mülkiyet durumu

İşletme genişlik grupları	Mülk Arazi		Ortak Arazi		Toplam	
	Miktar (da)	Oran (%)	Miktar (da)	Oran (%)	Miktar (da)	Oran (%)
I	131.1	94.25	8.0	5.75	139.1	100.00
II	103.0	90.35	11.0	9.65	114.0	100.00
III	145.5	93.57	10.0	6.43	155.5	100.00
IV	382.5	100.00	0.0	0.00	382.5	100.00
Toplam	762.1	96.33	29.0	3.67	791.1	100.00

Araştırma yapılan bölgede işletmelerin çayın yanı sıra yapmış olduğu tarımsal üretimlerine yer verilmiştir (Çizelge 5.10). İşletmeciler çay dışında kivi ve fındık üretimi de yapmaktadır. İşletmelerin tamamı mülk arazi olup, toplamda %92.13'ünün fındık, %7.87'sinin ise kivi üretimi yaptığı tespit edilmiştir.

I. Grup işletmelerdeki üreticilerin %92.21'inin, II. grup işletmelerin %96.15'inin, III. grup işletmelerin %95.24'ünün, IV. grup işletmelerin ise %92.13'ünün fındık üretimi yaptığı tespit edilmiştir.

Çizelge 5.10. İşletmelerin çay dışındaki tarımsal faaliyet alanı

İşletme genişlik grupları	Fındık		Kivi		Toplam	
	Miktar (da)	Oran (%)	Miktar (da)	Oran (%)	Miktar (da)	Oran (%)
I	45.00	92.21	3.8	7.79	48.8	100.00
II	15.00	96.15	0.6	3.85	15.6	100.00
III	3.00	95.24	0.15	4.76	3.15	100.00
IV	2.00	66.67	1.00	33.33	3.00	100.00
Toplam	65.00	92.13	5.55	7.87	70.55	100.00

5.2.2. İşletmelerde hayvancılık durumu

Bölgede çay üretimi yapan işletmeler incelendiğinde, işletmelerin büyük çoğunluğu hayvancılık yapmamaktadır. Görüşülen 90 işletmenin %7.78'i hayvancılıkla uğraşırken %92.22'sinin hayvancılık yapmadığı tespit edilmiştir.

I. Grup işletmelerde hayvancılık yapan çay üreticilerinin oranı %4.44'iken, II. grup işletmelerde %5.56, III. grup işletmelerde %7.14, IV. grup işletmelerde ise %23.08'dir (Çizelge 5.11).

Çizelge 5.11. İşletmelerde hayvancılık durumu

İşletme genişlik grupları	Hayvancılık durumu	
	Yapan	Yapmayan
I	2	43
II	1	17
III	1	13
IV	3	10
Toplam	7	83
Oran (%)		
I	4.44	95.56
II	5.56	94.44
III	7.14	92.86
IV	23.08	76.92
Ortalama	7.78	92.22

5.2.3. İşletmelerde nüfus yapısı

Çalışma sahasındaki çay üretimi yapan işletmelerde nüfus yapıları irdelenmiştir. Hane genişliği ortalama 4.3 kişidir. Bunun 2.17'si kadın 2.13'ü erkektir. Hane nüfusunun %50.39'unu kadınlar %49.61'ini erkeklerin oluşturduğu saptanmıştır. Çay üreticilerinin 4.3 kişi olan aile nüfusunun %53.75'i 15-49 yaş grubunda, %29.20'si 50 yaş ve üstü olan yaş grubunda, %12.14'ü 7-14, %4.91'i ise 0-6 yaş grubunda yer almaktadır. Bölgedeki işletmelerde 0-6 yaş grubu yoğun olarak ikinci grup işletmelerdedir. 7-14 yaş grubunun %19.77'si yine ikinci grup işletmelerden oluşmaktadır.

Çay üretimi yapan işletmelerde iş gücü yoğunluğu 15-49 yaş grubundadır. I. grup işletmelerin %56.97'si, II. grup işletmelerin %52.33'ü, III. grup işletmelerin %47.69'u, IV. grup işletmelerin ise %53.52'si 15-49 yaş grubunu oluşturmaktadır. Bölgede çay üretimi ile uğraşan işletmelerin ortalamada %29.20'si ise 50 yaş ve üzeri üreticilerden oluşmaktadır. 50 yaş ve üzeri üreticilerin yoğun olduğu işletme grubu ise %40.00 ile III. Gruptur (Çizelge 5.12).

Çizelge 5.12. İşletmelerde nüfus yapısı

İşletme genişlik grupları	0-6	7-14	15-49	50+	Kadın	Erkek	Toplam
Sayı (kişi)							
I	0.13	0.4	2.09	1.04	1.78	1.89	3.67
II	0.44	0.94	2.5	0.89	2.28	2.5	4.78
III	0.14	0.43	2.21	1.86	2.36	2.29	4.64
IV	0.23	0.46	2.92	1.85	3.15	2.31	5.46
Ortalama	0.21	0.52	2.31	1.24	2.17	2.13	4.3
Oran (%)							
I	3.64	10.91	56.97	28.48	48.48	51.52	100.00
II	9.30	19.77	52.33	18.60	47.67	52.33	100.00
III	3.08	9.23	47.69	40.00	50.77	49.23	100.00
IV	4.23	8.45	53.52	33.80	57.75	42.25	100.00
Ortalama	4.91	12.14	53.75	29.20	50.39	49.61	100.00

5.2.4. İşletmelerde alet-makine varlığı

Araştırma yapılan bölgede işletmelerde çay üretimiyle ilgili ortalama alet makine varlığı verilmiştir. Ortalama çay makası 4.37 adet, çay bezi 25.76, çay eldiveni 8.32, çizme 3.87, fötr 2.46, yağmurluk 4.21, budama aletinin ise 0.77 adet olduğu tespit edilmiştir.

Çay bezinin ortalama 35.00 adet ile en fazla IV. grupta, 23.93 adet ile ise en az III. grupta yer aldığı tespit edilmiştir.

Çizelge 5.13. Çay işletmelerinde malzeme varlığı

İşletme genişlik grupları	İşletmedeki malzeme varlığı (adet)						
	Çay makası	Çay bezi	Çay eldiveni	Çay çizmesi	Fötr	Yağmurluk	Budama aleti
I	3.38	22.62	5.44	3.53	1.93	4.2	0.76
II	5.00	28.61	14.13	4.22	3.06	3.94	0.83
III	4.79	23.93	8.36	3.71	2.93	3.57	0.57
IV	6.46	35.00	9.62	4.69	2.92	5.31	0.92
Ortalama	4.37	25.76	8.32	3.87	2.46	4.21	0.77

5.3. İşletmelerde Çay Yetiştiriciliğinin Teknik Yapısı

5.3.1. İşletmelerde çay bahçelerinin toprak bakımı

Toprak işleme; toprağı havalandırmak, toprağın yüzeyinde yağmurlardan ve sulamalardan meydana gelen kaymak tabakasını kırarak buharlaşmasını sağlamak, yabancı otları yok etmek ve toprakta bulunan besin maddelerinin parçalanarak bitkilerin isine yarar duruma gelmelerini sağlaması bakımından önemli bir işlem olarak ifade edilebilir (Ecevit, 1986).

Ele alınan bölgede çay üreticilerinin üç sürgün boyunca toprak bakımı ve yabancı ot temizliği yapıp yapmadığı araştırılmıştır. Bölgedeki işletmecilerin %97.78'inin ortalama üç sürgün öncesinde toprak bakımı ve yabancı ot temizliğini düzenli olarak yaptığı, üreticilerin %2.22'sinin ise düzenli olarak yabancı ot temizliği yapmadığı tespit edilmiştir (Çizelge 5.14).

Çizelge 5.14. İşletmelerde toprak bakımı ve yabancı ot temizliği

İşletme genişlik grupları	Toprak bakımı ve yabancı ot temizliği (%)		
	Yapan	Yapmayan	Toplam
I	97.78	2.22	100.00
II	100.00	00.00	100.00
III	100.00	00.00	100.00
IV	92.31	7.69	100.00
Ortalama	97.78	2.22	100.00

Çay bitkisinde budama; gelişimini tamamlamış tarlalarda Kasım-aralık ya da mart aylarında yapılır. 10 dönümde bir dekar budama yapılan çay bitkisinin araştırma yapılan bölgede görüşülen işletmelerin tamamının her yıl düzenli olarak budama yaptığı tespit edilmiştir.

5.3.2. İşletmelerin kelebek ile biyolojik mücadele etme durumu

Bölgedeki çay tarlalarında vampir kelebek olarak bilinen kelebek türü bitkiye zarar vermekte bitkinin öz suyunu emerek veriminin düşmesine neden olmaktadır. Kimyasal bir mücadele yöntemi bulunmayan kelebeklerde işletmecilerin kendi yöntemleriyle mücadele etme durumları verilmiştir. İşletmelerin %87.78'i herhangi bir mücadele yapmazken %12.22'sinin mücadele ettiği görülmektedir.

Çizelge 5.15. İşletmelerin kelebek ile mücadele etme durumu

İşletme genişlik grupları	İşletmelerin kelebek ile mücadele etme durumu (%)		
	Yapan	Yapmayan	Toplam
I	6.67	93.33	100.00
II	33.00	67.00	100.00
III	7.14	92.86	100.00
IV	7.69	92.31	100.00
Ortalama	12.22	87.78	100.00

5.3.3. İşletmelerin çay üretiminde gübre kullanımı

Çiftlik gübresi, toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik niteliklerini düzeltmenin yanında özellikle humus ve azotun kalıcı kaynağını oluşturan yararlı mikroorganizmaların besini olarak büyük bir öneme sahiptir. Çiftlik gübresi sadece toprağın fiziksel özelliklerini düzenlemekle kalmaz aynı zamanda toprağa bitki besin maddesi sağlayarak bitki besin maddelerini yüzeyde tutar ve toprağın biyolojik niteliklerini arttırmasına yardımcı olur (MEGEB, 2011).

Araştırma yapılan bölgede çay işletmecilerinin çiftlik gübresi kullanımı incelendiğinde; işletmelerin %13.33'ü çay üretiminde çiftlik gübresi kullanırken %86.67'sinin kullanmadığı görülmektedir.

İşletme grupları incelendiğinde I. grubun %8.89'u, II. grubun %11.11'i, IV. grubun %46.15'inin çiftlik gübresi kullandığı tespit edilmiştir (Çizelge 5.16).

Çizelge 5.16. İşletmenin çiftlik gübresi kullanım durumu

İşletme genişlik grupları	Evet	Hayır	Toplam
	N		
I	4	41	45
II	2	16	18
III	0	14	14
IV	6	7	13
Toplam	12	78	90
%			
I	8.89	91.11	100.00
II	11.11	88.89	100.00
III	00.00	100.00	00.00
IV	46.15	53.85	100.00
Tüm işletmeler	13.33	86.67	100.00

Araştırmada işletmelerin kimyasal gübre kullanımı incelenmiş ve kullanılan gübre içerisindeki Azot(N), Fosfor(P), Potasyum(K) miktarları verilmiştir (Çizelge 5.17).

Ele alınan bölgedeki çay üreticilerinin ortalama gübre kullanımı 116.33 kg/da'dır. II. grup işletmelerde dekara 132.94 kg iken I. grup işletmelerde 115.55 kg, III. grup işletmelerde 113.38 kg, IV. grup işletmelerde ise dekara 103.61 kg gübre kullanıldığı tespit edilmiştir. Aktif maddeler incelendiğinde ise işletmelerin dekara ortalama 29.08 kg Azot, 5.81 kg fosfor ve 11.63 kg da potasyum kullandığı ortaya koyulmuştur. Arazi genişliği büyüdükçe dekara atılan gübrenin azaldığı gözlenmiştir.

Çizelge 5.17. İşletmelerin ortalama gübre kullanımı

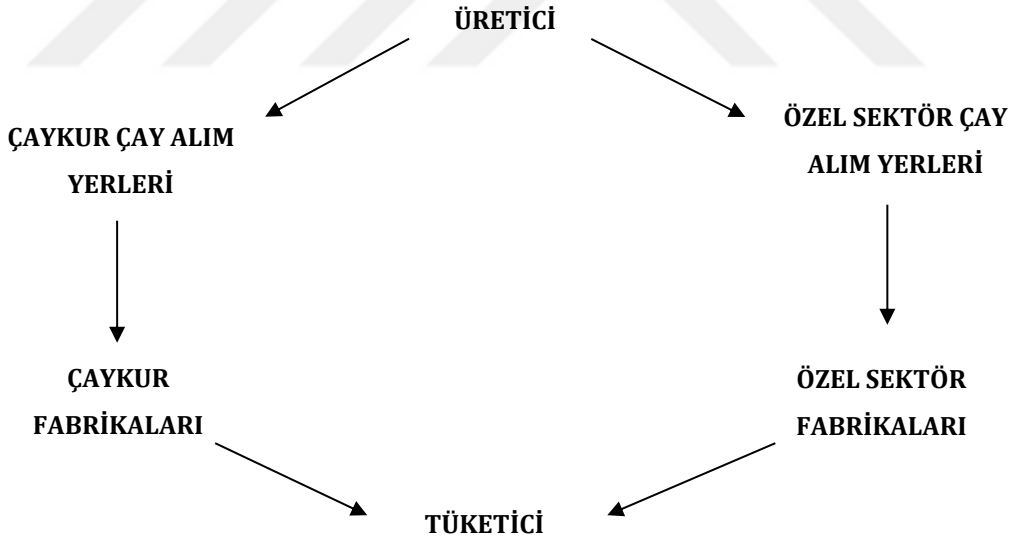
İşletme genişlik grupları	Dekara ortalama gübre kullanımı (kg)	Kullanılan gübre içerisindeki aktif madde miktarları (Kg)		
		N	P	K
I	115.55	28.88	5.77	11.55
II	132.94	33.23	6.64	13.29
III	113.38	28.34	5.66	11.33
IV	103.61	25.90	5.18	10.36
Ortalama	116.33	29.08	5.81	11.63

5.3.4. Çay üretimi yapan işletmelerde pazarlama yapısı

Pazarlama kanalı; Ürünlerin üretimlerinden başlayarak; işleme, depolama, paketlenme, elden ele geçme gibi farklı olayları içinde barındıran, bu süreç içerisinde karşılaştıkları yolları ve yerleri bir bütün olarak kapsayan yapıya pazarlama kanalı denilmektedir (Güneş, 1996).

Bölgede çayın pazarlama kanalı şekil 5.3'te verilmiştir. Üreticiler toplamış oldukları çayları bölgelerinde yer alan çay alım yerine getirmektedir. Burada toplanan çaylar fabrika personelleri tarafından işlenmek üzere fabrikalara götürülmektedir. İşlenen ürünler tüketiciyle buluşmaktadır.

Çaykur'a ait 46 adet çay fabrikası bulunmaktadır. Bunların 37'si Rize ilindedir. Çaykur çay alımında randevu sistemi uygulamaktadır. Randevu sistemine göre üreticiler sadece kendileri için belirlenen günlerde çaylarını satabilmektedirler.



Şekil 5.3. Çay pazarlama kanalı

Ele alınan bölgede işletmeciler ürünlerinin satışını yaparken özel sektör veya devleti tercih etmektedir. Çizelge 5.18'de üreticilerin çaylarını satarken öncelikli tercihleri verilmiştir. İşletmelerin %84.13'ü öncelikli olarak devleti tercih ederken, %15.87'si ise özel sektörü tercih etmektedir.

I. grup işletmelerin %80.72'si, II. grup işletmelerin %78'i, III. grup işletmelerin %85.71'i, IV. grup işletmelerin ise %92.30'unun devleti öncelikli olarak tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Çizelge 5.18. İşletmelerin öncelikli tercihleri (%)

İşletme genişlik grupları	ÇAYKUR	Özel	Toplam
I	80.72	19.28	100.00
II	78.00	22.00	100.00
III	85.71	14.29	100.00
IV	92.30	7.70	100.00
Ortalama	84.13	15.87	100.00

5.3.5. İşletmecilerin alıcıyı öncelikli tercih etme nedeni

Araştırma yapılan bölgede işletmecilerin alıcıyı tercih etmesindeki öncelikli nedenler verilmiştir. İşletmelerin %55.56'sının itimat ettiği için, %13.33'ünün iyi fiyat vermesi ve peşin ödeme yapması kriter olurken, %7.78'inin kotasını doldurmak için tercih ettiği tespit edilmiştir (Çizelge 5.19).

Ele alınan işletme gruplarında I. grubun %55.56'sının, II. grubun %61.11'inin, III. grubun %50'sinin, IV. grubun ise %53.85'inin itimat ettiği için alıcıyı tercih ettiği tespit edilmiştir.

Çizelge 5.19. İşletmelerin alıcıyı tercih etme nedeni

İşletme genişlik grupları	İşletmecinin alıcıyı tercih etme nedeni					Toplam
	İyi fiyat vermesi	İtimat ediyorum	Kota olması	Sürekli alım yapması	Peşin ödeme yapması	
I	5	25	6	3	6	45
II	2	11	0	2	3	18
III	3	7	1	2	1	14
IV	2	7	2	0	2	13
Ortalama	12	50	9	7	12	90
	%					
I	11.11	55.56	13.33	6.67	13.33	100.00
II	11.11	61.11	00.00	11.11	16.67	100.00
III	21.43	50.00	7.14	14.29	7.14	100.00
IV	15.38	53.85	15.38	00.00	15.38	100.00
Ortalama	13.33	55.56	10.00	7.78	13.33	100.00

5.3.6. İşletmelerin pazarlamada sorun yaşama durumu

Araştırma yapılan bölgede işletmecilerin pazarlamada sorun yaşama durumları verilmiştir (Çizelge 5.20). İşletmelerin %55.56'sının çaylarını pazarlarken sorun yaşadığı %44.44'ünün sorun yaşamadığı tespit edilmiştir.

Ele alınan işletmelerde I. grubun %68.89'unun, II. grubun %38.89'unun, III. Grubun %35.71'inin, IV. grubun %53.85'inin çay pazarlamasında sorun yaşadığı tespit edilmiştir.

Çizelge 5.20. İşletmelerin pazarlamada sorun yaşama durumu

İşletme genişlik grupları	İşletmelerin pazarlamada sorun yaşama durumu		
	N		
	Yaşıyorum	Yaşamıyorum	Toplam
I	31	14	45
II	7	11	18
III	5	9	14
IV	7	6	13
Ortalama	50	40	90
%			
I	68.89	31.11	100.00
II	38.89	61.11	100.00
III	35.71	64.29	100.00
IV	53.85	46.15	100.00
Ortalama	55.56	44.44	100.00

Araştırma yapılan bölgede pazarlamada sorun yaşayan işletmecilerin yaşadıkları sorunlar verilmiştir (Çizelge 5.21).

İşletmecilerin %52'sinin kota ve kontenjan kısıtlılığından kaynaklı sorun yaşadığı tespit edilirken %22'sinin diğer sorunları (randevu vb.) %16'sının taban fiyatının geç açıklanmasını, %10'unun ise alım yerindeki ilgisizliği sorun ettiği tespit edilmiştir.

Çizelge 5.21. Pazarlamada sorun yaşayan işletmelerin sorunları

İşletmecinin genişlik grupları	İşletmelerin pazarlamada yaşadığı sorunlar				
	N				
	Devlet t fiyatının geç açıklaması ve fiyat düşüklüğü	Kota ve kontenjan	Alım yerindeki ilgisizlik	Diğer sorunlar	Toplam
I	5	18	3	5	31
II	0	2	0	5	7
III	1	2	2	0	5
IV	2	4	0	1	7
Ortalama	8	26	5	11	50
%					
I	16.13	58.06	9.68	16.13	100.00
II	00.00	28.57	00.00	71.43	100.00
III	20.00	40.00	40.00	00.00	100.00
IV	28.57	57.14	00.00	14.29	100.00
Ortalama	16.00	52.00	10.00	22.00	100.00

5.3.7. İşletmelerin çay satış durumu

Araştırma yapılan bölgede işletmecilerin %70'inin çaylarının yarısını peşin yarısını vadeli, %20'sinin vadeli, %10'unun ise peşin sattığı tespit edilmiştir (Çizelge 5.22). Çaykura ürününü satan işletmeler paralarını ortalama 15 gün vade ile almaktadır.

İşletmelerde I. grubun %71.11'i, II. grubun %88.89'u, III. grubun %57.14'ü, IV. grubun ise %53.85'i çaylarının yarısını peşin yarısını vadeli satmıştır.

Çizelge 5.22. İşletmelerin çay satış durumu

İşletme genişlik grupları	İşletmelerin çay satış durumu			
	N			
	Peşin	Vadeli	Yarı peşin yarı vadeli	Toplam
I	6	7	32	45
II	0	2	16	18
III	2	4	8	14
IV	1	5	7	13
Ortalama	9	18	63	90
%				
I	13.33	15.56	71.11	100.00
II	00.00	11.11	88.89	100.00
III	14.29	28.57	57.14	100.00
IV	7.69	38.46	53.85	100.00
Ortalama	10.00	20.00	70.00	10000

5.3.8. İşletmecilerin işçi ücreti tutumları

Araştırma yapılan bölgede işletmelerin işçi ücretleri tutumları verilmiştir (Çizelge 5.23). İşletmecilerin %84.44'ü işçi ücretlerini yüksek bulurken %14.44'ü normal, %1.11'inin ise düşük bulduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 5.23. İşletmelerin işçi ücreti tutumları

İşletme genişlik grupları	İşletmecilerinin işçi ücreti tutumları			
	N			
	Düşük	Normal	Yüksek	Toplam
I	1	9	35	45
II	0	1	17	18
III	0	2	12	14
IV	0	1	12	13
Ortalama	1	13	76	90
%				
I	2.22	20.00	77.78	100.00
II	0.00	5.56	94.44	100.00
III	0.00	14.29	85.71	100.00
IV	0.00	7.69	92.31	100.00
Ortalama	1.11	14.44	84.44	100.00

Araştırma yapılan bölgede işçi ücretleri 120-150 TL/gün arasındadır. Bölgedeki işletmelerin işçi ücretlerini yüksek bulması üzerine işletmecilerin işçi ücretinin 88.61 TL olmasını istediği tespit edilmiştir (Çizelge 5.24). I. grup işletmeler 89 TL, II. grup işletmeler 88 TL, III. grup işletmeler 92.90 TL, IV. grup işletmeler ise işçi ücretinin 83.08 TL olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Çizelge 5.24. İstenilen işçi ücreti

İşletme genişlik grupları	İstenilen işçi ücreti (TL)
I	89.00
II	88.00
III	92.90
IV	83.08
Ortalama	88.61

5.3.9. İşletmecilerin çay alım ücreti tutumları

Araştırmada işletmelerin çay alım fiyatı tutumları incelenmiştir (Çizelge 5.25). İşletmecilerin %67.78'i düşük, %28.89'u normal, %3.33'ü ise çay alım ücretini yüksek bulmuştur.

I. grup işletmelerin %73.33'ü, II. grup işletmelerin %50'si, III. grup işletmelerin %78.57'si, IV. grup işletmelerin ise %61.54'ü çay alım ücretini düşük bulmuştur.

Çizelge 5.25. İşletmecilerin çay alım fiyatı tutumları

İşletme genişlik grupları	İşletmecilerin çay alım fiyatı tutumları			
	N			
	Düşük	Normal	Yüksek	Toplam
I	33	9	3	45
II	9	9	0	18
III	11	3	0	14
IV	8	5	0	13
Ortalama	61	26	3	90
%				
I	73.33	20.00	6.67	100.00
II	50.00	50.00	0.00	100.00
III	78.57	21.43	0.00	100.00
IV	61.54	38.46	0.00	100.00
Ortalama	67.78	28.89	3.33	100.00

Bölgedeki araştırma yapılan işletmelerde istenilen çay alım ücretleri verilmiştir (Çizelge 5.26). I. grup işletmeler 1 kg çayın 2.8 TL, II. grup işletmeler 2.4 TL, III. grup işletmeler 2.6 TL, IV. grup işletmeler ise 3.0 TL olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Çizelge 5.26. İşletmelerin istediği çay alım fiyatı

İşletme genişlik grupları	İstenilen çay alım ücreti (TL)
I	2.8
II	2.4
III	2.6
IV	3.0
Ortalama	2.7

5.3.10. İşletmelerin satış döneminde pazar fiyatını öğrenme durumu

Araştırma yapılan bölgedeki görüşülen işletmelerin %44.44'ünün satış döneminde pazar fiyatını ilk olarak Çaykur'dan, %26.67'sinin sosyal medyadan, %18.89'unun arkadaş ve tanıdıklardan, %10'unun ise serbest piyasadan öğrendiği tespit edilmiştir (Çizelge 5.27).

İşletmelerdeki I. grubun %46.67'sinin, II. grubun %44.44'ünün, III. grubun %28.57'sinin, IV. grubun ise %53.85'inin çay satış döneminde fiyatları ilk olarak Çaykur'dan öğrendiği ortaya koyulmuştur.

Çizelge 5.27. İşletmelerin satış döneminde pazar fiyatını öğrenme durumu

İşletme genişlik grupları	İşletmelerin satış döneminde pazar fiyatını öğrenme durumu				
	N				
	Çaykur	Arkadaş ve tanıdıklardan	Serbest piyasadan	Sosyal medya	Toplam
I	21	9	2	13	45
II	8	3	0	7	18
III	4	3	5	2	14
IV	7	2	2	2	13
Ortalama	40	17	9	24	90
%					
I	46.67	20.00	4.44	28.89	100.00
II	44.44	16.67	00.00	38.89	100.00
III	28.57	21.43	35.71	14.29	100.00
IV	53.85	15.38	15.38	15.38	100.00
Ortalama	44.44	18.89	10.00	26.67	100.00

5.3.11. İşletmelerin hasatta yaşadığı sorunlar

Araştırma yapılan bölgedeki işletmelerin %16.67'si çay hasadında herhangi bir sorun yaşamadığını, %30'u iklim şartlarını, %20'si işçi bulamama, %11.11'i bölgenin engebeli olmasını, %17.78'inin ise haşereleri sorun olarak gördüğü tespit edilmiştir (Çizelge 5.28).

İşletmelerde I. grubun %33.33'ü, II. grubun %27.78'i, III. grubun %35.71'i, IV. grubun ise %15.38'inin olumsuz iklim koşullarından kaynaklı sorun yaşadığı tespit edilmiştir.

Çizelge 5.28. İşletmelerin hasatta karşılaştığı sorunlar

İşletme genişlik grupları	İşletmelerin hasatta karşılaştığı sorunlar						
	N						
	İklim şartları	İşçi bulamama	Bölgenin engebeli olması	Yaşamıyorum	Haşere	Diğer sorunlar	Toplam
I	15	8	5	7	10	0	45
II	5	2	2	7	1	1	18
III	5	4	1	0	2	2	14
IV	2	4	2	1	3	1	13
Ortalama	27	18	10	15	16	4	90
%							
I	33.33	17.78	11.11	15.56	22.22	00.00	100.00
II	27.78	11.11	11.11	38.89	5.56	5.56	100.00
III	35.71	28.57	7.14	00.00	14.29	14.29	100.00
IV	15.38	30.77	15.38	7.69	23.08	7.69	100.00
Ortalama	30.00	20.00	11.11	16.67	17.78	4.44	100.00

Çalışmada bölgedeki işletmelerin çay arazilerinin ömürleri verilmiştir (Çizelge 5.29). İşletmelerin çay arazisi ortalama 52.08 yıllıktır. I. grup işletmelerin 50.44, II. grup işletmelerin 49.00, III. grup işletmelerin 51.35, IV. grup işletmelerin ise 57.53 yıllık olduğu tespit edilmiştir. Bölgedeki çay arazilerinin ekonomik ömrünü tamamlamaya yakın olduğu görülmektedir.

Çizelge 5.29. İşletmelerin çay arazi ömrü

İşletme genişlik grupları	İşletmelerin çay arazi ömrü (yıl)
I	50.44
II	49.00
III	51.35
IV	57.53
Ortalama	52.08

5.3.12. İşletmelerde dekara çay verimi

Bölgedeki işletmelerin dekara çay verimi verilmiştir (Çizelge 5.30). İşletmelerde birinci sürgünün 571.50 Kg/da, ikinci sürgünün 562.04 Kg/da, üçüncü sürgünün 500.91 Kg/da olduğu, işletmelerde en fazla verimin ilk sürgünde meydana geldiği tespit edilmiştir.

İşletmelerdeki gruplar incelendiğinde en fazla verim 600.12 Kg/da ile I. grup işletmelerdedir. Onu 567.62 Kg/da ile IV. grup işletmeler ve 560.55 Kg/da ile II. grup işletmeler izlemektedir. III. grup işletmelerin ise 557.6 Kg/da ile en az verime sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 5.30. İşletmelerde dekara çay verimi

İşletmenin genişlik durumu	İşletmelerde ortalama verim (Kg/da)			Ortalama
	1.sürgün	2.sürgün	3.sürgün	
I	600.12	576	491	1.667.12
II	560.55	547.41	489.89	1.597.85
III	557.61	543.77	499.42	1.600.80
IV	567.62	580.96	523.33	1.671.91
Ortalama	571.50	562.04	500.91	1634.45

5.4. İşletmelerde Çay Maliyeti ve Kârlılığı

5.4.1. Çay üretiminde maliyet

İşletme masrafları; sabit ve değişen maliyetler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, üretimin kapasitesine bağlı olmayan sabit maliyetler ikincisi ise, üretim hacmine göre azalıp, çoğalan değişen maliyetler olarak söylenebilmektedir (Açıl, 1977). Sabit maliyetler, üretim hacmine bağlı olmayan masraflardır.

Bir üretim dönemi içerisinde ister üretim yapılsın, ister yapılmıyın bu masraflar her daim meydana gelecek masraflardan oluşmaktadır. Değişen maliyetler ise, üretim hacmine bağlı olan masraflar olarak ifade edilir. Bu masraflar bir üretim dönemi içerisinde işletmelerde üretim yapıldığı sürece ortaya çıkmaktadır (Rehber, 1993).

5.4.1.1. Değişen maliyet

Çay yetiştiriciliğinde değişen maliyet geçici işçilik giderleri, gübre, pazarlama, diğer masraflar ve döner sermaye faizi toplamından oluşmuştur. Pazarlama masraflarının içinde stopaj %2, çay borsası masrafı %0.196 olarak alınmıştır.

Çay üretimi yapan işletmelerde değişen maliyet 6422.78 TL olarak hesaplanmıştır. Değişen maliyet I. grup işletmelerde 2393.47 TL, II. grup işletmelerde 4651.68 TL, III. grup işletmelerde 6122.94 TL, IV. grup işletmelerde ise 23145.58 TL olarak hesaplanmıştır. Değişen maliyet içerisinde geçici işçilik maliyeti, tüm işletme gruplarında en yüksek maliyet kalemini oluşturmaktadır. Geçici işçilik giderleri değişen maliyetin %57.55'ini oluşturmaktadır. Bunu %18.02 ile gübre, %17.99 ile pazarlama, %3.70 ile döner sermaye faizi, %2.71 ile diğer masraflar takip etmektedir (Çizelge 5.31).

Geçici işçilik maliyetinin değişen maliyetler içerisindeki payı işletme gruplarında %42.95 ile %65.91 oranında, gübre masrafının payı %15.88 ile %23.20 oranında, pazarlama giderlerinin oranı %13.31 ile %28.11 oranında değişmektedir (Çizelge 5.31).

Çizelge 5.31. Çay işletmelerinde değişen maliyetler

Değişen maliyet unsurları	İşletme genişlik grupları				
	I	II	III	IV	Ortalama
	TL/İşletme				
Geçici işçilik	1027.9	2460.9	3130.9	15256	3696.81
Gübre	424.69	965.67	1420.7	3676.1	1157.47
Pazarlama	672.91	907.21	1240.5	3081.7	1156
Diğer masraflar	179.56	145	98.21	278.85	174.33
Döner sermaye faizi	88.42	172.93	232.68	852.84	238.18
Değişen Maliyet toplamı	2393.47	4651.68	6122.94	23145.58	6422.78
	%				
Geçici işçilik	42.95	52.90	51.13	65.91	57.55
Gübre	17.74	20.75	23.20	15.88	18.02
Pazarlama	28.11	19.50	20.26	13.31	17.99
Diğer masraflar	7.50	3.11	1.60	1.20	2.71
Döner sermaye faizi	3.69	3.71	3.80	3.68	3.70
Değişen Maliyet Toplamı	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

5.4.1.2. Sabit maliyet

Çay yetiştiriciliğinde sabit maliyet unsurları olarak; genel idare giderleri, tesis amortismanı, tesis dönem faizi, arazi kira karşılığı, daimi-aile işgücü ücret karşılığı kalemleri alınmıştır.

Çay işletmelerinde sabit maliyet I. grup işletmelerde 3847.80 TL, II. grup işletmelerde 8928.52 TL, III. grup işletmelerde 15238.14 TL, IV. grup işletmelerde ise 32682.71 TL olarak hesaplanmıştır. İşletme grupları ortalamasında sabit maliyet ise 10800.82 TL'dir (Çizelge 5.32).

Sabit maliyetler içerisinde yer alan daimi işçi-aile işgücü karşılığı I. II. ve III. işletme gruplarında en yüksek sabit maliyet kalemini oluşturmaktadır.

Bu unsurun işletmeler ortalamasında toplam sabit maliyet içerisindeki payı %40.76'dır. İşletme gruplarında %32.29 ile %50.34 oranında değişmektedir.

IV. Grup işletmelerde ise en fazla sabit maliyet kalemi %44.52 ile arazi kira karşılığıdır (Çizelge 5.32).

Çizelge 5.32. Çay işletmelerinde sabit maliyetler

İşletme genişlik grupları	İşletme genişlik grupları				Ortalama
	I	II	III	IV	
	TL/İşletme				
Genel idare giderleri	78.44	153.42	206.42	756.59	211.3
Tesis Amortismanı	210.71	431.73	757.14	2005.69	599.19
Tesis Dönemi faizi	505.71	1036.14	1817.15	4813.66	1438.06
Arazi kira karşılığı	1240.11	2812.22	5558.93	14551.92	4149.17
Daimi-aile işçiliği	1812.83	4495.01	6898.5	10554.85	4403.11
Sabit Maliyet Toplamı	3847.80	8928.52	15238.14	32682.71	10800.82
	%				
Genel idare giderleri	2.04	1.72	1.35	2.31	1.95
Tesis Amortismanı	5.48	4.84	4.96	6.13	5.54
Tesis dönemi faizi	13.14	11.60	11.92	14.72	13.31
Arazi kira karşılığı	32.23	31.50	36.48	44.52	38.41
Daimi-aile işçiliği	47.11	50.34	45.27	32.29	40.76
Sabit Maliyet Toplamı	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

5.4.1.3. Üretim maliyetleri

Çay üretimi yapan işletmeler ortalamasında üretim maliyetleri 17223.6 TL'dir (Çizelge 5.33).

Üretim maliyetlerinin %37.29'unu değişen maliyetler, %62.70'ini sabit maliyetler oluşturmaktadır. Değişen maliyetler I. grup işletmelerde %38.34, II. grup işletmelerde %34.25, III. grup işletmelerde %28.66, IV. grup işletmelerde ise %41.45'tir. Sabit maliyet ise I. grup işletmelerde %61.65, II. grup işletmelerde %65.74, III. grup işletmelerde %71.33, IV. grup işletmelerde ise %58.54 olarak bulunmuştur (Çizelge 5.33).

İşletmeler ortalamasında birim alana (dekara) düşen üretim maliyetleri 1959.45 TL'dir. Birim alana düşen üretim maliyetlerinin 730.69 TL'sini değişen, 1228.76 TL'sini sabit maliyetler oluşturmaktadır. I. grup işletmelerde değişken maliyet 774.30 TL, II. grup işletmelerde 734.47 TL, III. grup işletmelerde 551.26 TL, IV. grup işletmelerde ise 786.64 TL olarak hesaplanmıştır. Sabit maliyet ise I. grup işletmelerde 1244.79 TL, II. grup işletmelerde 1409.76 TL, III. grup işletmelerde 1371.92 TL ve IV. grup işletmelerde ise 1110.78 TL olarak hesaplanmıştır (Çizelge 5.33).

Çizelge 5.33. Çay işletmelerinde üretim maliyetleri

Maliyet unsurları	İşletme genişlik grupları				Ortalama
	I	II	III	IV	
	TL/işletme				
Geçici işçilik	1027.91	2460.87	3130.86	15256.08	3696.81
Gübre	424.69	965.67	1420.71	3676.08	1157.47
Pazarlama	672.91	907.21	1240.48	3081.74	1156
Diğer masraflar	179.56	145	98.21	278.85	174.33
Döner sermaye faizi	88.42	172.93	232.68	852.84	238.18
DM	2393.47	4651.68	6122.94	23145.58	6422.78
Genel idare giderleri	78.44	153.42	206.42	756.59	211.3
Tesis Amortismanı	210.71	431.73	757.14	2005.69	599.19
Tesis Dönemi faizi	505.71	1036.14	1817.15	4813.66	1438.06

Çizelge 5.33. Çay işletmelerinde üretim maliyetleri (Devam)

Arazi kira karşılığı	1240.11	2812.22	5558.93	14551.92	4149.17
Daimi-aile işçiliği	1812.83	4495.01	6898.5	10554.85	4403.11
SM	3847.8	8928.52	15238.14	32682.71	10800.82
ÜM	6241.27	13580.2	21361.08	55828.29	17223.6
Birim alana maliyet (TL/İşletme)					
Geçici işçilik	332.53	388.55	281.87	518.50	420.57
Gübre	137.39	152.47	127.90	124.93	131.68
Pazarlama	217.69	143.24	111.68	104.73	131.51
Diğer masraflar	58.08	22.89	8.84	9.47	19.83
Döner sermaye faizi	28.60	27.30	20.94	28.98	27.09
DM	774.30	734.47	551.26	786.64	730.69
Genel idare giderleri	25.37	24.22	18.58	25.71	24.03
Tesis Amortismanı	68.16	68.16	68.16	68.16	68.16
Tesis Dönemi faizi	163.60	163.60	163.60	163.60	163.60
Arazi kira karşılığı	401.18	444.03	500.48	494.57	472.03
Daimi-aile işçiliği	586.46	709.73	621.08	358.72	500.92
SM	1244.79	1409.76	1371.92	1110.78	1228.76
ÜM	2019.10	2144.24	1923.18	1897.43	1959.45
%					
Geçici işçilik	16.46	18.12	14.65	27.32	21.46
Gübre	6.80	7.11	6.65	6.58	6.72
Pazarlama	10.78	6.68	5.80	5.52	6.71
Diğer masraflar	2.87	1.06	0.45	0.49	1.01
Döner sermaye faizi	1.41	1.27	1.08	1.52	1.38
DM	38.34	34.25	28.66	41.45	37.29
Genel idare giderleri	1.25	1.12	0.96	1.35	1.22
Tesis amortismanı	3.37	3.17	3.54	3.59	3.47
Tesis dönem faizi	8.10	7.62	8.50	8.62	8.34
Arazi kira karşılığı	19.86	20.70	26.02	26.06	24.09
Daimi-aile işçiliği	29.04	33.09	32.29	18.90	25.56
SM	61.65	65.74	71.33	58.54	62.70
ÜM	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

5.4.2. ay üretiminde kârlılık

Gayrisafi retim değeri; ele alınan işletmelerin bir üretim dönemi içerisinde yapmış oldukları tarımsal faaliyetler sonucu elde ettikleri bitkisel ve hayvansal ürünlerin değeri ile aynı üretim döneminde meydana gelen prodüktif demirbaş kıymet artışlarını oluşturmaktadır (Erkuş, 1979).

İşletmeler ortalamasında ay GSÜD 28253.33 TL'dir. ay işletme gruplarında GSÜD 10069.67 ile 94446.62 TL arasında değişim göstermektedir. En yüksek GSÜD IV. grupta, en düşük ay GSÜD ise I. grup işletmelerdedir (izelge 5.34).

Brüt kâr, gayrisafi üretim değerinden, değişen maliyetlerin toplamının çıkarılmasıyla elde edilmektedir. Brüt kâr, doğrusallığı bozan kıymetlerden arınmış bir değerdir. Brüt kâr işletme planlamasında karar kriteri olarak büyük önem taşımaktadır (Erkuş ve Demirci, 1985).

İşletmeler ortalamasında çay üretiminden elde edilen brüt kar ise 21830.55 TL'dir. ay işletme gruplarında brüt kar 7676.19 TL ile 71301.04 TL arasında değişim göstermekte en yüksek brüt karın IV. grupta, en düşük brüt karın ise I. grup işletmelerde olduğu tespit edilmiştir (izelge 5.34).

Bölgede görüşülen işletmelerin bir kilogram çay üretim maliyeti 1.18 TL ve bir kilogram çay satış fiyatı ise 1.95 TL olarak hesaplanmıştır. ay üretiminde bir kilogram çay maliyeti en yüksek değerin II. grup işletmelerde, bir kilogram çayın en yüksek satış fiyatının ise I. grup işletmelerde olduğu tespit edilmiştir. Bir kilogram çay maliyetinin ve bir kilogram çay satış fiyatının en düşük olduğu grubun IV. grup olduğu tespit edilmiştir. İşletme genişlikleri artınca bir kg çay üretim maliyetinin düştüğü tespit edilmiştir (izelge 5.34).

Nisbi karın ise işletmeler ortalamasındaki değeri 1.64 olarak saptanmıştır. Bu değer çay üreticilerinin her 100 TL retim maliyetine karşılık 164 TL GSÜD elde ettiklerini, dolayısıyla 100 TL retim maliyetine karşılık 64 TL kar elde ettiklerini ifade etmektedir. Genel anlamda işletme gruplarının tamamında

karlılık söz konusudur. İşletme gruplarında nispi kar göstergesi 1.54 ile 1.69 değerleri arasında değişim göstermektedir. En yüksek nisbi karın IV. grup, en düşük nisbi karın ise II. grup işletmelerde olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerde genişlik artıkça nisbi karın artışı tespit edilmiştir (Çizelge 5.34).

Çizelge 5.34. Çay işletmelerinde kârlılık göstergeleri

Karlılık göstergeleri	İşletme genişlik grupları				Ortalama
	I	II	III	IV	
Üretim miktarları (kg)	5041.11	10641.67	17457.14	49438.46	14505.56
Çay GSÜD (TL/işletme)	10069.67	21047.69	34500	94446.62	28253.33
Brüt kar (TL/işletme)	7676.19	16396.01	28377.06	71301.04	21830.55
Mutlak kar (TL/işletme)	3828.39	7467.49	13138.93	38618.33	11029.73
Nisbi kar	1.61	1.54	1.61	1.69	1.64
Çay kilogram maliyeti (TL)	1.23	1.27	1.22	1.12	1.18
Çay kilogram satış fiyatı (TL)	2.00	1.98	1.98	1.91	1.95

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma Rize ilinin Merkez ve ilçelerinde çay yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapıldığı tarım işletmelerini kapsamaktadır. Ele alınan bölgede çay üretiminde ekonomik, pazarlama yapısı ve sorunların belirlenmesi, çay üretiminde maliyet ve kârlılık durumunun ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yapılan çalışmada, dünyada çay üretiminin gelişimi ile ilgili elde edilen bulgularda; dünya çay üretimi 2009 yılında yaklaşık 4.31 milyon ton iken 2017 yılında %41 artarak yaklaşık 6.10 milyon tona ulaşmıştır. FAO verilerine göre dünya çay üretiminde söz sahibi olan ülkeler; Çin, Hindistan, Sri Lanka ve Türkiye'dir.

Türkiye'de çay üretimi açısından ilk üç sırada yer alan iller sırasıyla Rize, Trabzon ve Artvin'dir. Rize 2018 döneminde üretimde 1.022.761 ton ile Türkiye üretiminin %68.18'ini karşılamaktadır. Bu üretim miktarı ile ilk sırada yer almaktadır. Rize ilini sırasıyla 295.210 ton ve %19.68'lik pay ile Trabzon takip etmektedir. Artvin ise 147.347 ton ve %9.82'lik pay ile üçüncü sırada yer almaktadır. Rize'de dekar başına verim 1.826 kg iken Trabzon'da 1.778 kg, Artvin'de ise 1.647 kg olarak tespit edilmiştir. Artvin'in üretim miktarı Giresun'dan fazla olmasına rağmen Giresun'da dekara verim daha fazladır.

Neyman yöntemi ile belirlenen 90 adet çay üretimi yapan işletmelerde elde edilen bulgularda; işletmecilerin ortalama yaşı 52.31 yıldır. Bölgede çay işletmecilerinin %38.89'u ilkokul mezunudur. Bölgedeki üreticilerin hane genişliği 4.31'dir. Bunların %50.39'u kadın %49.61'i erkektir. Çalışma sahasındaki işletmelerin ortalama çayda deneyim süresi 32.16 yıldır.

İşletmeciler tarımsal kuruluşları %43.00 ile hiç ziyaret etmezken, %40.00 ile yılda 1-2 kez ziyaret etmektedir. İşletmecilerin tamamı ziraat odasına üyeyken, tarım kredi kooperatifine %36.36'lık pay ile en fazla II. grup işletmecileri üyedir.

İşletmecilerin işletme dışı gelir durumuna bakıldığında %41.11'i emeklidir. İşletmecilerin %62.22'si gübreyi bayiden alırken %18.89'u tarım kredi kooperatifinden temin etmiştir.

İşletmecilerin %40.00'ı gübre seçiminde kaliteyi %37.78'i ise tanınmış olmasını önemsemektedir.

Görüşülen 90 çay üreticisinin çay yetiştiriciliği ile yeni teknik uygulamaları için elde edilen bulgularda; Ortalama çay arazisi büyüklüğü 8.79 dekadır.

Çay arazilerinin mülkiyet durumları incelendiğinde %96.33'ünün kendi mülkü %3.67'sinin ise ortak bakıldığı saptanmıştır. İşletmelerde çay üretiminin yanı sıra tarımsal faaliyet durumuna bakıldığında fındık ve kivi üretimi yapan işletmelerin %92.13'ü fındık, %7.87'si kivi üretimi yapmaktadır.

Çay işletmelerindeki üreticilerin %92.22'si hayvancılıkla uğraşmazken %7.78'i hayvancılık yapmaktadır. İşletmelerde ortalama 25.76 adet çay bezi, 8.32 çay eldiveni, 4.37 çay makası, 3.87 adet çay çizmesine sahiptir.

Çay işletmelerinin %97.78'i hasat öncesi toprak bakımı ve yabancı ot temizliği yaparken %2.22'si yapmamaktadır. İşletmelerin %87.78'i işletmelerin kelebek ile biyolojik mücadele etmezken %12.22'si mücadele etmektedir.

Üreticilerin %86.67'si çay arazisine çiftlik gübresi kullanmazken %13.33'ü kullanmaktadır. Dekara ortalama kimyasal gübre miktarı 116.33 kg'dır.

Çay üreticilerinin pazarlama kanalına bakıldığında üreticiler hasat sonrası çaylarını özel sektör veya Çaykur'a satmaktadır. Üreticilerin %84.13'ü öncelikli olarak Çaykur'u tercih etmekte ve %55.56'sının itimat etmesi öncelikli tercih sebebidir.

Üreticilerin %55.56'sı çay pazarlamasında sorun yaşamaktadır. Sorun yaşayan işletmelerin %52'si kota ve kontenjan kısıtlılığından kaynaklandığını belirtmiştir.

İşletmecilerin %70'i çaylarının yarısını peşin yarsını vadeli satmaktadır. İşletmecilerin %84.44'ü işçi ücretlerini yüksek bulup ücretin ortalama 88.61 TL olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Üreticilerin %44.44'ü çay alım fiyatını öncelikli olarak Çaykur'dan öğrenirken, %67.78'i çay alım ücretini düşük bulmuştur. Ortalama çay alım ücretinin 2.7 TL olmasını vurgulamışlardır.

Çay işletmelerinde arazilerin ortalama ekonomik ömrü 52.08 yıl olarak hesaplanmıştır. Üreticilerin %30'unun hasatta iklim şartları, %20'sinin ise işçi bulamamaktan kaynaklı sorun yaşadığı tespit edilmiştir.

Çay üreticilerinin çay yetiştiriciliği ile ilgili ekonomik bulgularında; işletmeciler ortalamasında değişen maliyet 6422.78 TL olarak hesaplanmıştır. Değişen maliyet içerisinde yer alan işçilik maliyeti, tüm işletme gruplarında en yüksek maliyet kalemini oluşturmaktadır. Geçici işçilik giderleri değişen maliyetlerin %57.55'ini oluşturmaktadır. Bunu %18.02 ile gübre, %17.99 ile pazarlama, %3.70 ile döner sermaye faizi, %2.71 ile diğer masraflar oluşturmaktadır. Geçici işçilik maliyetinin değişen maliyet içerisindeki payı işletme gruplarında %42.95 ile %65.91 oranında, gübre giderlerinin payı %15.88 ile %23.20 oranında, pazarlama masrafları %13.31 ile %28.11 oranında değişmektedir.

İşletme grupları ortalamasında sabit maliyet ise 10800.82 TL'dir. Sabit maliyetler içerisinde yer alan daimi işçi-aile işgücü karşılığı I. II. ve III. işletme gruplarında en yüksek sabit maliyet kalemini oluşturmaktadır. Bu unsurun işletmeler ortalamasında toplam sabit maliyet içerisindeki payı %40.76'dır. İşletme gruplarında %32.29 ile %50.34 oranında değişmektedir. IV. Grup işletmelerde ise en fazla sabit maliyet kalemi %44.52 ile arazi kira karşılığıdır.

Çay üretimi yapan işletmelerde üretim maliyeti 17223.6 TL'dir. Üretim maliyetlerinin %37.29'unu değişen masraflar, %62.70'ini sabit masraflar oluşturmaktadır. İşletmeler ortalamasında birim alana düşen üretim maliyeti 1959.45 TL'dir. Birim alana düşen üretim maliyetinin 730.69 TL'sini değişen masraflar, 1228.76 TL'sini sabit masraflar oluşturmaktadır.

İşletmeler ortalamasında çay GSÜD 28253.33 TL, brüt kâr 21830.55 TL, mutlak kâr 11029.73 TL, çay kilogram maliyeti 1.18 TL, çay kilogram satış fiyatı 1.95 TL olarak hesaplanmıştır.

Sonuç olarak çay üretimi yöre halkı için önemli bir geçim kaynağıdır. Üretimin ekolojik koşullara bağlı olması, pazar olanaklarının sınırlı olması üretici gelirinde azalmalara neden olabilmektedir.

Bölgede daha verimli ve daha etkin bir üretimi sağlamak için; Bölge halkı çay yetiştiriciliği konusunda geliştirilmeli, gerektiği takdirde çay eğitimleri düzenlenmeli ve üreticilerin katılımı teşvik edilmelidir. Bölgedeki üreticilerin daha bilinçli üretim yapmaları hem üreticiye hem de ülke ekonomisine katkı sağlayacaktır. Üreticiler arasında örgütlenmeler düşüktür. Çay üretiminin yapıldığı bölgede daha çok kooperatifler kurulabilir ve üretici birlikleri güçlendirilerek daha etkin çalışabilir.

Bölgede tarımsal yaygın faaliyetlerine önem verilmeli, danışmanlık sistemi yaygınlaştırılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Açıl, A.F., 1977. Tarımsal Ürün Maliyetlerinin Hesaplanması ve Memleketimiz Tarımsal Ürün Maliyetlerindeki Gelişmeler. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, 76s, Ankara.
- Açıl, A.F., Demirci, R., 1984. Tarım Ekonomisi Dersleri. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, 372s, Ankara.
- Aydın, M., 2016. Karapıçak, M., Balık, İ., Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Amatör Balıkçılığın Sosyo Ekonomik Analizi. Ordu Üniversitesi, Ecological life Sciences, 13(1), 1-14.
- Ağca, A., 2007. Anadolu Kaynaklı Camellia Sinensis (L.) O. Kuntze Bitkisi Üzerinde Farmakolojik Araştırmalar. Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 176s, Ankara.
- Anonim, 2018. Çay Tarım ve Sanayi. Erişim Tarihi: 19.04.2019.
<http://biriz.biz/cay/caytarimvesanayiNU.pdf>
- Anonim, 2015a. Yeditepe Sağlık Hizmetleri A.Ş-Çay Tarımı Arge Raporu.
- Anonim, 2015b. Çay Sektör Raporu. Erişim Tarihi: 17.03.2019.
<http://www.caykur.gov.tr/CMS/Design/Sources/Dosya/Yayinlar/104.pdf>
- Bakırcı, M., 2005. Türkiye'de Organik Tarımın Geleceği ve Türkiye-Avrupa Birliği (AB) Tarım Müzakerelerine Etkisi. İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Dergisi, 13(1),67-83.
- Çimen, K., 2014. Türkiye'de Çay Yetiştiriciliği ve Çay Sanayii. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,193s, İstanbul.
- Dağ, M., 1996. Rize ili Kalkandere Çay İşletmesinde Yaş Çay Yaprağı Üretim Fonksiyonu ve Girdi Kullanım Etkinliği Üzerine Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 73s, Ankara.
- Dağdemir, V., Özçelebi, İ., 1998. Çayeli İlçesi Kıyı Şeridinde Çay Üretiminde Girdi Tespiti ve Maliyet Hesabı Üzerine Bir Araştırma. Journal of Agriculture and Forestry, 22(1998), 127-133.
- Üstün, Ç., Demirci, N., 2013. Çay Bitkisinin (Camellia Sinensis L.) Tarihsel Gelişimi ve Tıbbi Açından Değerlendirilmesi. Ege Üniversitesi, Lokman Hekim Journal, 3(3),5-12.
- Ecevit, F.M., 1986. Bahçe Bitkileri, Selçuk Üniversitesi Yayınları No: 20, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 1, Konya.

- Erkuş, A., 1979. Ankara İli Yenimahalle İlçesinde Kontrollü Kredi Uygulaması Yapılan Tarım İşletmelerinin Planlanması Üzerine Bşr Araştırma. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları,112s, Ankara.
- Erkuş, A., Demirci, R., 1985. Tarımsal İşletmecilik ve Planlama. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 944, Ders Kitabı: 269, Ankara.
- Erkuş, A., Bülbül, M., Kıral, T., Açıl, F., Demirci, R., 2005. Tarım Ekonomisi, Ankara Üniversitesi araştırma ve Geliştirme vakfı Yayınları, Ankara.
- FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü), 2018. FAO istatistikleri. Erişim Tarihi: 30.12.2018. <http://faostat.fao.org>.
- Güneş, T., 1996. Tarımsal Pazarlama. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Yayın No:1467, Ankara.
- Güngör, B., 2005. Türkiye’de Çay Ekonomisi ve Bölgesel Kalkınma Açısından Önemi. Doğu Karadeniz Bölgesi Kalkınma Sempozyumu, s87-98.
- Karakaş, A., 1994. Rize İli Merkez İlçede Ortapazar Çay Fabrikası Bölgesinde Çay Üreticilerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 168s, Ankara.
- MEGEB, 2011. Organik Gübreleme; Tarım Teknolojileri. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Orta Öğretim Projesi 621EEH095, Ankara.
- Özcan, M., Yazıcıoğlu, E., 2013. Türkiye Çay Yetiştiriciliğinin Sorunları ve Öncelikleri. II. Rize Kalkınma Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, s64-77.
- Rehber, E., 1993. Tarımsal İşletmecilik ve Planlama. Uludağ Üniversitesi Basımevi, 179s, Bursa.
- Savcı, M., 2012. Çay İşletmelerinde Üretim Maliyetlerinin Değer Zinciri Analizi. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 184s, Kocaeli.
- Sarı, F., 2010. Çay İşlemede Teanin Miktarının Değişimi. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 89s, Ankara.
- Seyis, F., 2018. Rize ve Çevresinde Çay Üretimi ve Organik Tarım Çalışmaları. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları No:25, Rize.
- TUİK, 2018. Türkiye İstatistik Kurumu Bitkisel Üretim İstatistikleri. Erişim Tarihi: 30.12.2018. <http://www.tuik.gov.tr>.
- Qiao, Y., Halberg, N., Vaheesan, S., Scott, S., 2015. Assessing the social and economic benefits of organic and fair trade tea production for small-scale farmers in Asia: a comparative case study of China and Sri Lanka 31(3), 246-257.

Vanlı, H., 2013. Çay Borsalarının İşleyişi ve Sektöre Katkıları. II. Rize Kalkınma Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, s14-22.

Yamane, T., 2001. Temel Örnekleme Yöntemleri. Çevirenler. Esin, A., Bakır, M. A., Aydın, C., Gürbüzsel, E, Literatür Yayınları, İstanbul.

Yasan Ataseven, Z., 2012. Türkiye’de Çay Sektörü, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Yayınları, TEPGE Bakış, Sayı:14, Nüsha:8, Temmuz, Ankara.

Yazıcı, M., 1995. Rize İli Ardeşen İlçesi Pirinçlik ve Yukarıdurak Köyleri Çay İşletmelerinin Ekonomik Durumları ve Gelir Dağılımı. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 96s, Ankara.

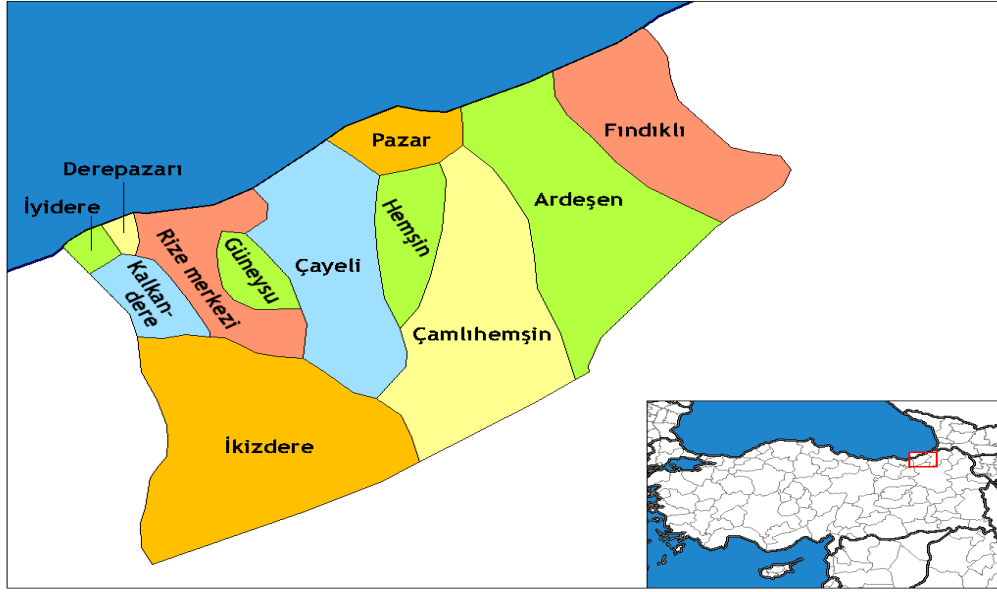


EKLER

EK A. Harita



EK A. Haritalar



Şekil A.1. Rize ili haritası

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : İlayda ÖZGÜMÜŞ

Doğum Yeri ve Yılı : Hopa, 1995

Medeni Hali : Bekâr

Yabancı Dili : İngilizce

E-posta : ilaydaozgumus@hotmail.com

Eğitim Durumu

Lise : Arhavi Hüseyin Gürkan Lisesi, 2012

Lisans : SDÜ, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomi, 2016